บทนำ

จูฬนิทเทส เป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ และเป็นคัมภีร์นิทเทสคัมภีร์หนึ่ง ที่แยกออกมาจากมหานิทเทส พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ จัดอยู่ในขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์แนวอรรถกถาที่ยกเอาพระพุทธวจนะมาตั้ง แล้วอธิบายขยายความแต่ละศัพท์ แต่ละบท แต่ละบาท ด้วยวิธีการอธิบายถึง ๙ แบบ เหมือนกับมหานิทเทส จึงให้ความหมายลึกซึ้งไม่แพ้มหานิทเทส ส่วนประวัติความเป็นมาของจูฬนิทเทสได้กล่าวไว้แล้วในบทนำของมหานิทเทส ผู้สนใจโปรดศึกษาจากมหานิทเทสนั้น ส่วนในที่นี้จะกล่าวถึงวิธีการอธิบายจูฬนิทเทสของท่านพระสารีบุตรและใจความสำคัญของจูฬนิทเทสนี้ต่อไป

วิธีการอธิบายพระพุทธวจนะแนวอรรถกถาในจูฬนิทเทส

วิธีการอธิบายพระพุทธวจนะในจูฬนิทเทสที่ท่านพระสารีบุตรใช้ในคัมภีร์จูฬนิทเทสมี ๙ แบบ เหมือนในมหานิทเทส ดังนี้

๑. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท เช่น

เอตมฺเม ปุฏฺโ□ ปพฺรูหีติ เอตมฺเมติ : ยํ ปุจฺฉามิ ยํ ยาจามิ ยํ อชฺเฌสามิ ยํ ปสาเทมิ. ปุฏฺโ□ติ ปุจฺฉิโต ยาจิโต อชฺเฌสิโต ปสาทิโต. ปพฺรูหีติ พฺรูหิ อาจิกฺขาหิ เทเสหิ ป□ฺ□เปหิ ปฏฺ□เปหิ วิวราหิ วิภชาหิ อุตฺตานีกโรหิ ปกาเสหีติ เอตมฺเม

ปุฏฺโ□ ปพฺรูหิ. (๕/๓๔)

คำว่า เนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ ในคำว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ได้แก่ เนื้อความที่

ข้าพระองค์ทูลถาม คือ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลขอ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูล

อัญเชิญ เนื้อความที่ข้าพระองค์ทูลให้ทรงประกาศ

คำว่า ได้ทูลถามแล้ว ได้แก่ ได้ทูลถามแล้ว คือทูลขอแล้ว ทูลอัญเชิญแล้ว ทูลให้ทรงประกาศแล้ว

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ได้แก่ ขอพระองค์โปรดตรัส คือ□โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า

ข้าพระองค์ได้ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพระองค์

ด้วยเถิด

๒. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายภาพรวมทั้งหมด เช่น

โสตานำ สำวรำ พฺรูมีติ : โสตานำ อาวรณำ นีวรณำ สำวรณำ รกฺขนำ โคปนำ พฺรูมิ

อาจิกฺขามิ เทเสมิ ป□ฺ□เปมิ ปฏฺ□เปมิ วิวรามิ วิภชามิ อุตฺตานีกโรมิ ปกาเสมีติ

โสตานำ สำวรำ พฺรูมิ. (๔/๓๒)

คำว่า เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย อธิบายว่า เรากล่าว คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศเครื่องขวาง เครื่องกั้น เครื่องป้องกัน รักษา คุ้มครองกระแสทั้งหลาย รวมความว่า เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย

๓. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท และบทที่นำมาอธิบายนั้นมีวิภัตติตรงกันกับบทตั้ง เช่น

สวนฺติ สพฺพธิ โสตาติ โสตาติ : ตณฺหาโสโต ทิฏ□ิโสโต กิเลสโสโต ทุจฺจริตโสโต อวิชฺชาโสโต. สพฺพธีติ : สพฺเพสุ อายตเนสุ. สวนฺตีติ : สวนฺติ อาสวนฺติ สนฺทนฺติ

ปวตฺตนฺติ. (๓/๓๐)

คำว่า กระแสทั้งหลาย ในคำว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง ได้แก่ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต กระแสอวิชชา

คำว่า ในที่ทั้งปวง ได้แก่ ในอายตนะทั้งปวง

คำว่า ย่อมไหลไป ได้แก่ ย่อมไหลไป ซ่านไป หลั่งไหล เป็นไป

๔. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แต่บทที่นำมาอธิบายมีวิภัตติต่างกับบทที่มีอยู่ในบาทพระคาถานั้น เช่น

อวิชฺชาย นิวุโต โลโกติ อวิชฺชาติ : ทุกฺเข อ□ฺ□าณำ ทุกฺขสมุทเย อ□ฺ□าณำ ทุกฺขนิโรเธ อ□ฺ□าณำ ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย อ□ฺ□าณำ, ปุพฺพนฺเต อ□ฺ□าณำ อปรนฺเต อ□ฺ□าณำ ปุพฺพนฺตาปรนฺเต อ□ฺ□าณำ อิทปฺปจฺจย ตาปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อ□ฺ□าณำ... (๒/๒๗)

คำว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ อธิบายว่า

คำว่า อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี...

๕. แบบวิเคราะห์ศัพท์ เช่น

วีราติ : วีโร ภควา วีริยวาติ วีโร, ปหูติ วีโร, วิสวีติ วีโร, อลมตฺโตติ วีโร, วิคตโลมหำโสติปิ วีโร. (๗๑/๑๕๘)

คำว่า ข้าแต่พระวีระ อธิบายว่า

พระผู้มีพระภาคผู้วีระ มีพระวิริยะ จึงชื่อว่าวีระ

พระผู้มีพระภาคทรงองอาจ จึงชื่อว่าวีระ

พระผู้มีพระภาคทรงให้ผู้อื่นพากเพียร จึงชื่อว่าวีระ

พระผู้มีพระภาคทรงสามารถ จึงชื่อว่าวีระ

พระผู้มีพระภาคทรงหมดความขนพองสยองเกล้า จึงชื่อว่าวีระ

๖. แบบที่ยกพระพุทธวจนะที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่นมายืนยัน หรือสนับสนุนคำอธิบายนั้น เช่น

อภิชานำ ตถาคโตติ อภิชานนฺติ : อภิชานนฺโต วิชานนฺโต ปฏิวิชานนฺโต

ตถาคโต. วุตฺต□ฺเหตำ ภควตา :- อตีต□ฺเจปิ จุนฺท โหติ อภูตำ อตจฺฉำ อนตฺถส□ฺหิตำ, น ตำ ตถาคโต พฺยากโรติ. อตีต□ฺเจปิ จุนฺท โหติ ภูตำ ตจฺฉำ อนตฺถส□ฺหิตำ, ตมฺปิ ตถาคโต น พฺยากโรติ. อตีต□ฺเจปิ โข จุนฺท โหติ ภูตำ ตจฺฉำ อตฺถส□ฺหิตำ, ตตฺร กาล□ฺ□ู ตถาคโต โหติ ตสฺเสว ป□ฺหสฺส เวยฺยากรณาย. (๘๓/๑๗๗)

คำว่า รู้ยิ่ง ในคำว่า ตถาคตรู้ยิ่ง อธิบายว่า พระตถาคตทรงรู้ยิ่ง รู้แจ่มแจ้ง รู้เฉพาะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า จุนทะ ถ้าแม้เรื่องอดีต เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องอดีตนั้น ถ้าแม้

เรื่องอดีต เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องอดีตนั้น จุนทะ ถ้าแม้เรื่องอดีตเป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น ตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น

๗. แบบที่ยกคาถาภาษิตมายืนยันหรืออ้างอิง เช่น

สมนฺตจกฺขูติ : สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพ□ฺ□ุต□าณำ. ภควา เตน สพฺพ□ฺ□ุต-□าเณน อุเปโต สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปนฺโน สมุปปนฺโน สมนฺนาคโต.

□น ตสฺส อทิฏ□มิธตฺถิ กิ□ฺจิ
อโถ อวิ□ฺ□าตมชานิตพฺพำ
สพฺพำ อภิ□ฺ□าสิ ยทตฺถิ เนยฺยำ
ตถาคโต เตน สมนฺตจกฺขูติ. (๓๒/๙๗)

คำว่า ผู้มีสมันตจักขุ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ เรียกว่า สมันตจักขุ

พระผู้มีพระภาคทรงประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณนั้น

(สมจริงดังคาถาประพันธ์ว่า)

สิ่งไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้
พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้นไม่เห็น ไม่มีเลย
อนึ่ง ธรรมชาติอะไร ๆ ที่ควรรู้
พระพุทธญาณไม่รู้แจ้ง ก็ไม่มี
ธรรมชาติที่ควรแนะนำใดมีอยู่
พระตถาคตได้ทรงทราบธรรมชาตินั้นทั้งหมด
เพราะเหตุนั้น พระตถาคตจึงชื่อว่าผู้มีสมันตจักขุ

๘. แบบที่นำศัพท์ที่เป็นไวพจน์หรือคำพ้องที่ใช้แทนกันได้มาขยายความให้พิสดารขึ้น เช่น

นโรติ : สตฺโต นโร มานโว โปโส ปุคฺคโล ชีโว ชาคุ ชนฺตุ อินฺทคุ มนุโช. (๒๙/๙๑)

คำว่า นรชน ได้แก่ ผู้ข้องอยู่ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

๙. แบบที่มุ่งอธิบายเนื้อหาสาระเป็นสำคัญ เช่น

มุนีติ : โมนำ วุจฺจติ □าณำ. ยา ป□ฺ□า ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺ□ิ, ภควา เตน □าเณน สมนฺนาคโต มุนิ โมนปฺปตฺโต. ตีณิ โมเนยฺยานิ : กายโมเนยฺยำ วจีโมเนยฺยำ มโนโมเนยฺยำ.

กตมำ กายโมเนยฺยำ ? ติวิธานำ กายทุจฺจริตานำ ปหานำ กายโมเนยฺยำ, ติวิธำ กายสุจริตำ กายโมเนยฺยำ, กายารมฺมณำ □าณำ กายโมเนยฺยำ, กายปริ□ฺ□า กายโมเนยฺยำ,

ปริ□ฺ□าสหคโต มคฺโค กายโมเนยฺยำ, กาเย ฉนฺทราคสฺส ปหานำ กายโมเนยฺยำ,

กายสงฺขารนิโรโธ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กายโมเนยฺยำ, อิทำ กายโมเนยฺยำ ...

(๒๑/๗๗)

คำว่า มุนี อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณนั้นชื่อว่ามุนี คือ ผู้บรรลุโมนญาณแล้ว โมเนยยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) มี ๓ ประการ คือ (๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา (๓) โมเนยยธรรมทางใจ

โมเนยยธรรมทางกาย เป็นอย่างไร

คือ การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายปริญญา(การกำหนดรู้กาย) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย มรรคที่สหรคตด้วย

ปริญญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในกาย ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจตุตถฌาน

ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ...

ใจความสำคัญของจูฬนิทเทส

จูฬนิทเทส ว่าด้วยมาณวปัญหา คือปัญหาของมาณพ ๑๖ คน ในปารายน-วรรคและขัคควิสาณสูตรในอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต ขุททกนิกาย (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕) โดยจำแนกเป็น ๘ หัวข้อ จัดเรียงลำดับดังนี้

๑. วัตถุคาถา ๒. มาณวปัญหา

๓. ปารายนัตถุติคาถา ๔. ปารายนานุคีติคาถา

๕. มาณวปัญหานิทเทส ๖. ปารายนัตถุติคาถานิทเทส

๗. ปารายนานุคีติคาถานิทเทส ๘. ขัคควิสาณสุตตนิทเทส

แนะนำวัตถุคาถา

วัตถุคาถา แปลว่า คาถาแสดงความเป็นมาของเรื่อง หมายถึงความเป็นมาของมาณวปัญหา โดยเริ่มตั้งแต่ประวัติของพราหมณ์พาวรี ผู้ตั้งปัญหาให้ลูกศิษย์

๑๖ คน ไปทูลถามพระผู้มีพระภาค

ประวัติของพราหมณ์พาวรี

พราหมณ์พาวรีเป็นบุตรของปุโรหิตท่านหนึ่ง ในรัชสมัยของพระเจ้ามหาโกศล เขามีลักษณะแห่งมหาบุรุษ ๓ อย่าง คือ (๑) มีลิ้นใหญ่ยาวจนสามารถใช้ปิดหน้าได้

(๒) มีอุณาโลมอยู่ระหว่างคิ้ว (๓) มีคุยหฐานซ่อนอยู่ในฝัก และเรียนจบไตรเพท

มีลูกศิษย์ ๑๖,๐๑๖ คน เมื่อบิดาถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เขาได้รับตำแหน่งเป็นปุโรหิต ต่อมา พระเจ้ามหาโกศลสวรรคต พระราชโอรสพระนามว่าปเสนทิเสด็จขึ้น

ครองราชย์แทนพระราชบิดา และได้ทรงแต่งตั้งพราหมณ์พาวรีให้ดำรงตำแหน่ง ปุโรหิตตามเดิม พระเจ้าปเสนทิเมื่อสมัยที่ยังทรงพระเยาว์ ได้ศึกษาศิลปะในสำนักของพราหมณ์พาวรี

สมัยต่อมา พราหมณ์พาวรีกราบทูลพระเจ้าปเสนทิว่า ต้องการจะบวช ท้าวเธอทรงห้าม แต่ไม่สำเร็จ จึงทรงขอร้องให้พราหมณ์พาวรีบวชอยู่ใกล้ ๆ ในเขต

พระราชอุทยานเพื่อพระองค์จะได้ถวายความอุปถัมภ์ได้สะดวก จากนั้น พราหมณ์พร้อมกับบริวาร ๑๖,๐๑๖ คนก็ได้ออกบวช พระราชาทรงถวายความอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ เสด็จไปอุปัฏฐากทั้งเช้าเย็น ต่อมาลูกศิษย์เรียนอาจารย์ว่า การอยู่ใกล้เมืองทำให้มีความกังวลมาก พวกเราควรไปอยู่ป่าอันสงัดเถิด อาจารย์เห็นด้วยกับลูกศิษย์ จึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระองค์ทรงห้าม แต่ไม่สำเร็จ จึงรับสั่งให้อำมาตย์นำเงิน ๒ แสนกหาปณะมาถวาย พร้อมกับรับสั่งให้สร้างอาศรมถวายฤาษีทั้งหลายในสถานที่ที่ท่านต้องการอยู่ จากนั้น พราหมณ์พาวรีและลูกศิษย์ได้เดินทางมุ่งสู่ทักขิณาชนบท และตั้งสำนักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีจนเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมา (ขุ.สุ.อ. ๒/๙๘๓/๔๒๖-๔๒๗)

วันหนึ่ง มีขอทานเข้าไปขอเงินจำนวน ๕๐๐ กหาปณะ พราหมณ์พาวรีไม่มีให้เพราะได้ทำการบูชายัญหมดแล้ว ขอทานจึงสาปแช่งว่า ขอให้ศีรษะของท่านแตก ๗

เสี่ยง ในวันที่ ๗ พราหมณ์พาวรีเกิดความกลัว ทุกข์ใจจนซูบผอม เทวดาองค์หนึ่งสงสารจึงแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังนั้น เขาจึงเรียกศิษย์เอก ๑๖ คน มีอชิตมาณพ เป็นต้นมาหา พร้อมกับตั้งปัญหาให้เหล่าศิษย์ไปทูลถามพระพุทธเจ้า ปัญหาที่พราหมณ์ให้ไปทูลถามมี ๗ ข้อ คือ (๑) เรื่องชาติ (๒) เรื่องโคตร (๓) เรื่อง

ลักษณะของพราหมณ์พาวรี (๔) เรื่องมนตร์ที่พราหมณ์พาวรีเรียน (๕) เรื่องศิษย์

(มีเท่าไร) □ (๖) เรื่องศีรษะ (๗) เรื่องธรรมที่ทำให้ศีรษะตกไป การไปถามปัญหามีข้อ แม้ว่าต้องถามด้วยใจ แล้วพระพุทธเจ้าจะทรงวิสัชนาด้วยพระวาจา จากนั้นมาณพ

ทั้ง ๑๖ คน ก็ได้ลาอาจารย์ ออกเดินทางมุ่งหน้าสู่แคว้นมคธ(ดูแผนที่การเดินทาง หน้า [๑๔]) ขณะนั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปาสาณกเจดีย์ กรุงราชคฤห์ ครั้น

มาณพ ๑๖ คน เดินทางไปถึงจึงขอเข้าเฝ้า และอชิตมาณพก็ได้ทูลถามปัญหาด้วยใจทันที

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์มีอายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร มีลักษณะ ๓ อย่างอยู่ในตัว คือ (๑) มีลิ้นใหญ่ยาวสามารถใช้ปิดหน้าได้ (๒) มีอุณา-

โลมอยู่ระหว่างคิ้ว (๓) มีคุยหฐานซ่อนอยู่ในฝัก เรียนจบไตรเพท สำเร็จวิชาลักษณะมนตร์(มนตร์ทำนายลักษณะ) และสอนศิษย์ ๕๐๐ คน อวิชชาเป็นศีรษะ วิชชาที่ประกอบด้วยสัทธา สติ สมาธิ ฉันทะและวิริยะเป็นธรรมที่ทำให้ศีรษะตกไป

จากนั้น มาณพทั้ง ๑๖ คนก็ได้ทูลถามปัญหาของตนเป็นลำดับไป โดยเริ่มจากอชิตมาณพเป็นคนแรก จนถึงปิงคิยมาณพคนสุดท้าย ดังจะขอแนะนำใจความสำคัญต่อไป

แนะนำมาณวปัญหานิทเทส

มาณวปัญหา คือปัญหาของมาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ท่านพระสารีบุตรนำปัญหาเหล่านี้มาอธิบายเรียกว่า มาณวปัญหานิทเทส มีทั้งหมด ๑๖ นิทเทส แต่ละนิทเทสมีชื่อเรียกตามชื่อของมาณพ ดังนี้

๑. อชิตมาณวปัญหานิทเทส ๒. ติสสเมตเตยยมาณวปัญหานิทเทส

๓. ปุณณกมาณวปัญหานิทเทส ๔. เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส

๕. โธตกมาณวปัญหานิทเทส ๖. อุปสีวมาณวปัญหานิทเทส

๗. นันทมาณวปัญหานิทเทส ๘. เหมกมาณวปัญหานิทเทส

๙. โตเทยยมาณวปัญหานิทเทส ๑๐. กัปปมาณวปัญหานิทเทส

๑๑. ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส ๑๒. ภัทราวุธมาณวปัญหานิทเทส

๑๓. อุทยมาณวปัญหานิทเทส ๑๔. โปสาลมาณวปัญหานิทเทส

๑๕. โมฆราชมาณวปัญหานิทเทส ๑๖. ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส

๑. อชิตมาณวปัญหานิทเทส

๑.๑ ความหมาย

อชิตมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของอชิตมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนแรก เกี่ยวกับโลก ธรรมเครื่องป้องกันกระแส นามและรูป การ

ดำเนินชีวิตของพระอรหันต์และพระเสขะ มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยอชิตมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

๑.๒ ใจความสำคัญ

อชิตมาณพทูลถามว่า

โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้
เพราะเหตุไรเล่าโลกจึงไม่สดใส...
อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้
อะไรเล่า เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

คำว่า โลก ท่านพระสารีบุตรอธิบายว่า หมายถึง โลกนรก โลกกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก และเทวโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้
โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท
เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้
ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ อธิบายว่า อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ฯลฯ โลกนี้ถูกอวิชชาโอบล้อม หุ้มห่อ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้

คำว่า โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท อธิบายว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ๑) ความตระหนี่ที่อยู่ ๒) ความตระหนี่ตระกูล ๓) ความตระหนี่ลาภ ๔) ความตระหนี่วรรณะ ๕) ความตระหนี่ธรรม

คำว่า ความประมาท หมายถึง ความปล่อยจิตไป หรือการเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ อย่าง หรือการทำโดยไม่เคารพ ฯลฯ

คำว่า เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อธิบายว่า ความอยาก หมายถึง ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ฯลฯ โลกถูกความอยากฉาบทา ไล้ ทำให้หมองมัว แปดเปื้อน คละเคล้า เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันไว้ เราจึงเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้

คำว่า ทุกข์ ในคำว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น อธิบายว่า ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ฯลฯ ทุกข์เพราะสีลวิบัติ ทุกข์เพราะทิฏฐิวิบัติ ทุกข์เหล่านี้ตรัสเรียกว่าเป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลก

อชิตมาณพทูลถามต่อไปว่า

กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง

อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย

อะไรปิดกั้นกระแสทั้งหลายได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กระแส ได้แก่ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต และกระแสอวิชชา

คำว่า ย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง หมายถึง ย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

กระแสเหล่าใดในโลก

สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้นได้

เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย

ปัญญาปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สติ ในคำว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า สติ คือ ความระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค

คำว่า ปัญญาปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า กระแสเหล่านั้นปัญญาปิดกั้นได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ซ่านไป ไม่หลั่งไหล ไม่เป็นไป กระแสเหล่านั้น ปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า □สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา□ ปิดกั้นได้

อชิตมาณพทูลถามว่า

ปัญญา สติ นามและรูปดับที่ไหน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด

นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญาณดับ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณดับ อธิบายว่า

ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดในสงสารมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้

เว้นภพ ๗ ย่อมดับ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอัน
ประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่บังเกิดในภพ ๕ เว้นภพ ๒ ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรม
ดับไปด้วยสกทาคามิมัคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่บังเกิดในรูปธาตุ หรืออรูปธาตุ เว้นภพ ๑ ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วย
อภิสังขารธรรมดับไปด้วยอนาคามิมัคคญาณ

ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดได้ ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไปด้วยอรหัตต-
มัคคญาณ

ปัญญา สติ นามและรูป ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะจริมวิญญาณของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน-ธาตุ
ดับไป

อชิตมาณพทูลถามว่า

> ...ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต
> ของพระอรหันตขีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

> ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย
> พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ ๑) วัตถุกาม ๒) กิเลสกาม วัตถุกามคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ที่น่าพอใจ น่ายินดี กิเลสกาม คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ เป็นต้น

คำว่า ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย อธิบายว่า (ภิกษุ)ไม่พึงปรารถนายิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ ไม่พึงพัวพันในวัตถุกาม เป็นผู้ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่ชอบ ไม่หมกมุ่น คือเป็นผู้คลายความยินดีแล้ว ปราศจากความยินดีแล้ว สละความยินดีแล้ว ฯลฯ มีตนอันประเสริฐ เสวยสุขอยู่

คำว่า พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว อธิบายว่า พึงเป็นผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง ไม่ยุ่งยาก ไม่วุ่นวาย ไม่หวั่นไหว ไม่หมุนวน สงบ ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป
ให้ถึงความไม่มีอีก

คำว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง อธิบายว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... อีก
อย่างหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค

เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร ... อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค ผล และนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง อายตนะ ๑๒ ตรัสเรียกว่า ธรรมทั้งปวง ภิกษุละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอายตนะภายในและภายนอกได้เด็ดขาดแล้ว ตัดราก ถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

คำว่า ภิกษุ...มีสติดำรงอยู่ อธิบายว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณากายในกาย

๒. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

๓. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาจิตในจิต

๔. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ

คำว่า ภิกษุ อธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายธรรม ๗ ประการได้แล้ว คือ

๑. ทำลายสักกายทิฏฐิได้แล้ว

๒. ทำลายวิจิกิจฉาได้แล้ว

๓. ทำลายสีลัพพตปรามาสได้แล้ว

๔. ทำลายราคะได้แล้ว

๕. ทำลายโทสะได้แล้ว

๖. ทำลายโมหะได้แล้ว

๗. ทำลายมานะได้แล้ว

๒. ติสสเมตเตยยมาณวปัญหานิทเทส

๒.๑ ความหมาย

ติสสเมตเตยยมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของติสส-เมตเตยยมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๒ เกี่ยวกับผู้สันโดษ ความหวั่นไหว ส่วนสุด และมหาบุรุษ มีทั้งหมด ๓ คาถา โดยติสสเมตเตยยมาณพทูลถาม ๑ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

๒.๒ ใจความสำคัญ

ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามว่า

ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้
ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่ใคร
ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว
ย่อมไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา
พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหาบุรุษ
ใครล่วงพ้นตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในกามทั้งหลาย

ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ ผู้คลายตัณหาแล้ว มีสติทุกเมื่อ

รู้ธรรม ดับกิเลสได้แล้ว ได้ชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว

เราเรียกภิกษุผู้รู้ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน

ไม่ยึดติดในท่ามกลางว่าเป็นมหาบุรุษ

และภิกษุนี้ชื่อว่าล่วงพ้นตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดในโลกได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้มีพรหมจรรย์ อธิบายว่า การงด การเว้น เว้นขาด เจตนางดเว้น กิริยาที่ไม่ทำ การไม่ละเมิด การไม่ก้าวล่วงแดนแห่งการเข้าถึงอสัทธรรม เรียกว่า พรหมจรรย์

อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เรียกว่า พรหมจรรย์เหมือนกัน

ภิกษุใดเพียบพร้อมด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ภิกษุนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าผู้มีพรหมจรรย์

ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์เห็นโทษในวัตถุกามและกิเลสกาม ละตัณหาได้แล้ว หมดความอยาก ดับเย็นแล้ว มีสติทุกเมื่อ มีธรรมเครื่องพิจารณา มองเห็นสังขาร

ทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ ดับกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะเป็นต้นได้แล้ว

คำว่า ความหวั่นไหว ในคำว่า ภิกษุนั้น ชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว ได้แก่ ความหวั่นไหวเพราะตัณหา ทิฏฐิ มานะ กิเลส กาม ความหวั่นไหวเหล่านี้ไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น

คำว่า ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ในคำว่า ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว อธิบายว่า

รู้ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน คือ ผัสสะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ผัสสสมุทัยเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ผัสสนิโรธอยู่ท่ามกลาง

อดีตเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ปัจจุบันอยู่ท่ามกลาง

สุขเวทนาเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อทุกขมสุขเวทนาอยู่ท่ามกลาง

นามเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง วิญญาณอยู่ท่ามกลาง

อายตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อายตนะภายนอกเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง วิญญาณอยู่ท่ามกลาง

สักกายะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง สักกายสมุทัยเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง สักกาย-นิโรธอยู่ท่ามกลาง

ปัญญา ท่านเรียกว่า มันตา ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฏฐิ

เมื่อภิกษุรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านและท่ามกลางด้วยปัญญาแล้ว ย่อมไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยปัญญา มีใจเป็นอิสระอยู่

คำว่า ไม่ยึดติดในท่ามกลาง หมายถึง ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ผู้เลิศ ประเสริฐ ยอดเยี่ยม ล่วงพ้นตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดในโลกได้

๓. ปุณณกมาณวปัญหานิทเทส

๓.๑ ความหมาย

ปุณณกมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของปุณณกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๓ ว่าฤาษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์ อาศัยอะไรจึงบูชายัญแก่พวกเทวดา เมื่อทำการบูชาแล้ว ชนเหล่านั้น ข้ามชาติ ชราได้หรือไม่ มีทั้งหมด ๖ คาถา โดยปุณณกมาณพทูลถาม ๓ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา

๓.๒ ใจความสำคัญ

ปุณณกมาณพทูลถามว่า

ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้
อาศัยอะไรจึงพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย
ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญแล้ว
ข้ามชาติและชราได้หรือไม่
ถ้าชนเหล่านั้นข้ามไม่ได้แล้ว
ใครในเทวโลกและมนุษยโลก ข้ามชาติและชราได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มนุชะ หมายถึง มนุษย์ทั้งหลาย

คำว่า ยัญ อธิบายว่า ไทยธรรม ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน เรียกว่า ยัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์เหล่านั้น
พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย
ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้
อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พากันบูชายัญ อธิบายว่า ชนเหล่านั้นแสวงหา ค้นหา เสาะหายัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ฯลฯ เครื่องประทีป จึงชื่อว่า บูชายัญ ชนเหล่านั้นปรุงแต่งยัญ คือ จีวร ฯลฯ ก็ชื่อว่าบูชายัญ ชนเหล่านั้นให้ สละ บริจาคยัญ คือ จีวร ฯลฯ ก็ชื่อว่าบูชายัญ

คำว่า หวังความเป็นอย่างนี้ อธิบายว่า ชนเหล่านั้น หวัง ต้องการ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย มุ่งหวังการได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ... การได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ชนเหล่านั้นหวัง ชื่นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชายัญ
เพราะอาศัยลาภจึงมุ่งหวังกาม
เรากล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชายัญ
เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้
เรากล่าวว่า บุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ
เพราะรู้จักฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก
เป็นผู้สงบ ปราศจากควัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ อธิบายว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบ คือ ขวนขวาย ฝักใฝ่ ใฝ่ใจในการประกอบบูชายัญ มีความกำหนัดติดใจคลั่งไคล้ หลงใหล หมกมุ่น ติด ข้อง พัวพันในภพทั้งหลายด้วยความกำหนัดในภพ จึงข้ามชาติและชราไปไม่ได้

คำว่า ฝั่งนี้และฝั่งโน้น อธิบายว่า

อัตภาพของตน เรียกว่าฝั่งนี้ อัตภาพของผู้อื่น เรียกว่าฝั่งโน้น
ขันธ์ ๕ ของตน เรียกว่าฝั่งนี้ ขันธ์ ๕ ของผู้อื่น เรียกว่าฝั่งโน้น
อายตนะภายใน เรียกว่าฝั่งนี้ อายตนะภายนอก เรียกว่าฝั่งโน้น
มนุษยโลก เรียกว่าฝั่งนี้ เทวโลก เรียกว่าฝั่งโน้น
กามธาตุ เรียกว่าฝั่งนี้ รูปธาตุ อรูปธาตุ เรียกว่าฝั่งโน้น

บุคคลเป็นผู้สงบจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ปราศจากควันคือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ และอุปกิเลสทั้งหลาย

๔. เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส

๔.๑ ความหมาย

เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของเมตตคูมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๔ ว่าความทุกข์เกิดมาจากไหน นักปราชญ์ข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไร มีทั้งหมด ๑๒ คาถา โดยเมตตคูมาณพทูลถาม ๕ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๗ คาถา

๔.๒ ใจความสำคัญ

เมตตคูมาณพทูลถามว่า

...ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตาม
ทุกข์เหล่านี้เกิดมาจากที่ไหน

นักปราชญ์ทั้งหลายจะข้ามโอฆะ ชาติ
ชรา โสกะและปริเทวะ ได้อย่างไร
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ข้าพระองค์ชอบใจธรรมอันสูงสุดนั้น ที่บุคคลรู้ชัดแล้ว
มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้
ธรรมที่ปราศจากอุปธิพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว
พระมุนีตรัสสอนชนเหล่าใด ไม่หยุดหย่อน
ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้แน่นอน
ขอพระองค์โปรดตรัสสอนข้าพระองค์เช่นนั้นบ้าง
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตามในโลกล้วนเกิดมาจากอุปธิ
บุคคลผู้ไม่มีปัญญา ย่อมก่ออุปธิ
จัดว่าเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ
เพราะฉะนั้น บุคคลรู้อยู่ พิจารณาเห็นทุกข์ว่า
มีชาติเป็นแดนเกิด จึงไม่ควรก่ออุปธิ
บุคคลรู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีสติเที่ยวไปอยู่
พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้
เราจักกล่าวธรรมที่เรารู้ประจักษ์ด้วยตนเองแก่เธอ
เธอจงบรรเทาความเพลิดเพลิน ความยึดมั่น
และวิญญาณในธรรมเหล่านี้ ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ
ภิกษุมีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท
รู้แจ้ง ละความยึดถือว่าเป็นของเรา
พึงละชาติ ชรา โสกะและปริเทวะอันเป็นทุกข์ได้แน่นอน
นรชนผู้มีปัญญา จบเวท สลัดเครื่องข้อง
ในภพน้อยภพใหญ่ คลายตัณหาแล้ว ไม่มีทุกข์
ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติ และชราได้แล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ทุกข์หลายรูปแบบ หมายถึง ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์เพราะเกิดในกำเนิดต่าง ๆ ทุกข์ในสงสาร ทุกข์เพราะเป็นโรคตา โรคหู โรคจมูก ทุกข์ที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล มีหนาว ร้อนเป็นต้น ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก มีบิดา มารดาตายเป็นต้น ทุกข์เพราะความจน ทุกข์ทั้งหลายเกิดมาจากอุปธิ ๑๐ อย่าง คือ อุปธิคือตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร ปฏิฆะ อุปาทินนธาตุ ๔ อายตนะภายใน ๖ และอุปธิคือหมวดวิญญาณ ๖

นักปราชญ์ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ข้ามกาโมฆะ ภโวฆะ

ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ ข้ามชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้แล้ว ด้วยความไม่ประมาท ละความยึดถือว่าเป็นตัวของเรา

คำว่า บุคคลรู้ธรรมแจ่มแจ้ง หมายถึง รู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา

มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้

คำว่า เราจักกล่าวธรรมที่ได้ประจักษ์ด้วยตนเอง หมายถึง ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยการถือสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมาน มิใช่โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

คำว่า เธอจงบรรเทาความเพลิดเพลิน ความถือมั่น และวิญญาณในธรรมเหล่านี้ ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ หมายถึง เธอจงบรรเทาทำให้หมดสิ้นไปซึ่งตัณหา บรรเทาความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฏฐิ และวิญญาณที่สหรคตด้วยปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร ไม่พึงตั้งอยู่ในกรรมภพและภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ

ภิกษุผู้เป็นเสขะมีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด ไม่ทอดธุระ รักษาศีลให้บริบูรณ์ บำเพ็ญสมาธิ ปัญญา วิมุตติ

และวิมุตติญาณทัสสนะให้บริบูรณ์ ละความยึดถือว่าเป็นของเราเที่ยวไปอยู่พึงละ

ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะอันเป็นทุกข์ได้แน่นอน

คำว่า นรชนผู้มีปัญญา หมายถึง นรชนผู้มีวิชชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส

คำว่า จบเวท หมายถึง ก้าวล่วงญาณในมรรค ๔ สลัดเครื่องข้อง ๗ อย่างคือ เครื่องข้องคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต คลายตัณหาได้แล้ว ไม่มีทุกข์คือราคะ โทสะ โมหะ โกธะ ฯลฯ ไม่มีความหวังคือตัณหา ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว

๕. โธตกมาณวปัญหานิทเทส

๕.๑ ความหมาย

โธตกมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของโธตกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๕ เกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องดับกิเลส ธรรมคือ

ความสงัด ตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกา เป็นต้น มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยโธตกมาณพทูล

ถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

๕.๒ ใจความสำคัญ

โธตกมาณพทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ
ขอพระองค์โปรดปลดเปลื้องข้าพระองค์
จากความสงสัยทั้งหลายเถิด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ความสงสัยทั้งหลาย ได้แก่ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ... ความติดขัดในใจเห็นปานนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
เราไม่สามารถปลดเปลื้องใคร ๆ
ที่มีความสงสัยในโลกได้
แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐ
ก็จะข้ามโอฆะนี้ได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมอันประเสริฐ ในคำว่า แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐ ได้แก่ อมตนิพพาน อันเป็นธรรมระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่ สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ก็จะข้ามโอฆะนี้ได้ อธิบายว่า เธอก็จะข้ามกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะนี้ได้

โธตกมาณพทูลถามว่า
...ขอพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสสอนวิเวกธรรม
ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้
และโดยวิธีที่ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ
ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้แล
เป็นผู้ไม่ยึดอาศัย เที่ยวไปอยู่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า วิเวก ในคำว่า วิเวกธรรมที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ ได้แก่ อมต-นิพพาน อันเป็นธรรมระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ที่ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ อธิบายว่า อากาศ ไม่ขัดข้อง คือ จับต้องไม่ได้ ไม่ติด ไม่พัวพัน ฉันใด ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง ไม่ยึดถือ ไม่ติด ไม่พัวพัน ฉันนั้น

อากาศย้อมไม่ได้ด้วยน้ำครั่ง น้ำขมิ้น ด้วยสีเขียว หรือด้วยสีน้ำฝาด ฉันใด
ข้าพระองค์ก็ไม่กำหนัด ไม่ขัดเคือง ไม่ลุ่มหลง ไม่เศร้าหมอง ฉันนั้น

อากาศไม่กำเริบ ไม่พยาบาท ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง ฉันใด ข้าพระองค์ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง ฉันนั้น

คำว่า ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้แล เป็นผู้ไม่ยึดอาศัย เที่ยวไปอยู่

อธิบายว่า ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้ คือ นั่งอยู่ในที่นี้ นั่งอยู่บนอาสนะนี้ ในบริษัทนี้ ไม่ยึดอาศัย ๒ อย่าง คือ การอาศัยด้วยอำนาจตัณหา และการอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิ สลัดออก หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้อง มีใจเป็นอิสระอยู่ เที่ยวไป เคลื่อนไหวเป็นไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราจักกล่าวความสงบนั้น ที่รู้ประจักษ์ด้วยตนเอง
ในธรรมที่เราเห็นแล้วแก่เธอ
เธอรู้ชัดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง
เธอรู้ชัดธรรมนั้นว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว
อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง อธิบายว่า

อนาคต เรียกว่าชั้นสูง อดีต เรียกว่าชั้นต่ำ ปัจจุบัน เรียกว่าชั้นกลาง

กุศลธรรม เรียกว่าชั้นสูง อกุศลธรรม เรียกว่าชั้นต่ำ อัพยากตธรรม เรียกว่าชั้นกลาง

อรูปธาตุ เรียกว่าชั้นสูง กามธาตุ เรียกว่าชั้นต่ำ รูปธาตุ เรียกว่า
ชั้นกลาง

สุขเวทนา เรียกว่าชั้นสูง ทุกขเวทนา เรียกว่าชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนา เรียกว่าชั้นกลาง

เบื้องสูงจากฝ่าเท้าขึ้นไป เรียกว่าชั้นสูง เบื้องต่ำจากปลายผมลงมา เรียกว่า
ชั้นต่ำ ตรงกลาง เรียกว่าชั้นกลาง

คำว่า อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ อธิบายว่า อย่าก่อรูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา และธัมมตัณหา คืออย่าให้บังเกิดขึ้นอีก เมื่อเธอรู้ธรรมนั้นว่าเป็นเครื่องข้อง เครื่องผูกพัน ก็อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่

๖. อุปสีวมาณวปัญหานิทเทส

๖.๑ ความหมาย

อุปสีวมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของอุปสีวมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๖ เกี่ยวกับอารมณ์ที่อาศัยเพื่อให้ข้ามห้วงกิเลส อากิญจัญญายตนสมาบัติ วิญญาณ เป็นต้น มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยอุปสีว

มาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

๖.๒ ใจความสำคัญ

อุปสีวมาณพทูลถามว่า

...ข้าพระองค์ผู้เดียวไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ)
จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ได้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอารมณ์
ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้วพึงข้ามห้วงกิเลสนี้ได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ข้าพระองค์ผู้เดียวไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ) อธิบายว่า ข้าพระองค์ ผู้เดียวไม่ได้อาศัยบุคคลหรือธรรมใดเลย จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสใหญ่ คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ และอวิชโชฆะได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ
ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไรดังนี้แล้ว
ก็จะข้ามห้วงกิเลสได้ เธอจงละกามทั้งหลาย
เป็นผู้งดเว้นจากความสงสัยทั้งหลาย
พิจารณาความสิ้นตัณหา ทั้งคืนทั้งวัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ อธิบายว่า พราหมณ์นั้นได้อากิญจัญญายตนสมาบัติโดยปกติ ไม่รู้ที่อาศัยว่า สมาบัตินี้เป็นที่อาศัยของเรา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกที่อาศัยและทางออกที่สูงขึ้นไปแก่พราหมณ์

ว่า เธอจงเป็นผู้มีสติเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัติแล้ว เพ่งพิจารณาจิตและเจตสิกธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี ฯลฯ มีชาติ ชรา มรณะเป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่ต้องสลัดออกไป

ที่ชื่อว่าอากิญจัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไรน้อยหนึ่งย่อมไม่มี

เธอจงละกาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม งดเว้นจากความสงสัยในทุกข์ ทุกขสมุทัย เป็นต้น พิจารณาความสิ้นตัณหา ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ คติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ตลอดกลางคืนและกลางวัน

อุปสีวมาณพทูลถามว่า

บุคคลใดคลายราคะในกามทั้งปวง
ละสมาบัติอื่น อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ
น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง
บุคคลนั้นไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ในพรหมโลก
ชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ อธิบายว่า ละสมาบัติ ๖ เบื้องต่ำ อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ

คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง อธิบายว่า สัญญาสมาบัติ ๗ ท่านเรียกว่า สัญญาวิโมกข์ บรรดาสัญญาสมาบัติเหล่านั้น อากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นวิโมกข์อันเลิศ ประเสริฐ สูงสุด

อุปสีวมาณพทูลถามว่า

...ถ้าบุคคลนั้น ไม่หวั่นไหว
ดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นนานปีไซร้
บุคคลนั้นเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
มีความสงบเย็นอยู่ในพรหมโลกนั้นนั่นแลหรือ
หรือว่าวิญญาณของบุคคลนั้นจะพึงจุติอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เปลวไฟถูกกำลังลมพัดไป
ย่อมดับ กำหนดไม่ได้ ฉันใด
มุนีพ้นแล้วจากนามกาย
ย่อมดับไป กำหนดไม่ได้ ฉันนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ย่อมดับ กำหนดไม่ได้ อธิบายว่า ย่อมดับ ย่อมถึงความไม่มี ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กำหนดไม่ได้ คือ ยกมาอ้างไม่ได้ นับไม่ได้ บัญญัติไม่ได้ว่า เปลวไฟนั้นไปทิศชื่อโน้นแล้ว ฉันใด

มุนีนั้นปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ กำหนดไม่ได้ ยกมาอ้างไม่ได้ นับไม่ได้ บัญญัติไม่ได้ว่ากษัตริย์ ว่าพราหมณ์ ว่าแพศย์ ฯลฯ ว่าสัตว์มีสัญญา ก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ฉันนั้น

อุปสีวมาณพทูลถามว่า

มุนีนั้นถึงความสลายไป หรือว่าไม่มี
หรือว่าไม่แตกทำลายเพราะมีความแน่แท้...

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มุนีนั้นถึงความสลายไป หรือไม่มี อธิบายว่า มุนีนั้นดับไปแล้ว สูญไปแล้ว หายไปแล้ว

คำว่า หรือว่าไม่แตกทำลาย เพราะมีความแน่แท้ อธิบายว่า หรือว่า เที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา พึงดำรงอยู่อย่างนั้นเสมอกับสิ่งที่ยึดถือว่าแน่แท้ในพรหมโลกนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

มุนีถึงความสลายไป ย่อมไม่มีอะไรเป็นประมาณ

ชนทั้งหลายพึงว่ากล่าวมุนีนั้นด้วยกิเลสใด
กิเลสนั้นย่อมไม่มีแก่มุนีนั้น
(เพราะ)เมื่อมุนีนั้นถอนธรรมทั้งปวงได้เด็ดขาดแล้ว
แม้ครรลองแห่งวาทะทั้งปวง
ท่านก็ถอนได้เด็ดขาดแล้วเหมือนกัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มุนีถึงความสลายไป ย่อมไม่มีอะไรเป็นประมาณ อธิบายว่า มุนีถึงความสลายไป คือ ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมไม่มีประมาณแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือท่านละสิ่งเหล่านี้ได้แล้ว

คำว่า กิเลสนั้นย่อมไม่มีแก่มุนีนั้น อธิบายว่า กิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ไม่มีแก่มุนี

คำว่า แม้ครรลองแห่งวาทะทั้งปวง ท่านก็ถอนได้เด็ดขาดแล้ว อธิบายว่า กิเลสขันธ์ และอภิสังขารตรัสเรียกว่า ครรลองแห่งวาทะ

วาทะ ครรลองแห่งวาทะ ชื่อ ครรลองแห่งชื่อ ภาษา ครรลองแห่งภาษา บัญญัติ ครรลองแห่งบัญญัติ มุนีถอนได้เด็ดขาดแล้ว

๗. นั้นทมาณวปัญหานิทเทส

๗.๑ ความหมาย

นันทมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของนันทมาณพ

ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๗ เกี่ยวกับมุนี ความหมดจด ผู้ข้ามชาติและชราได้ ธรรมที่ปราศจากอุปธิ มีทั้งหมด ๗ คาถา โดยนันทมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา

๗.๒ ใจความสำคัญ

นันทมาณพทูลถามว่า
ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก
คำกล่าวนี้นั้นเป็นอย่างไร
ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณ
หรือว่าเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยความเป็นอยู่ว่า เป็นมุนี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มุนีทั้งหลาย ได้แก่ อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ดาบส

คำว่า ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณว่าเป็นมุนี อธิบายว่า

ชนทั้งหลายย่อมเรียก ย่อมพูด บอก แสดง ชี้แจงบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณในสมาบัติ หรือญาณในอภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี หรือว่า ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้ดำเนินชีวิต

เศร้าหมอง ผู้ทำหน้าที่การงานหลายอย่างว่าเป็นมุนี

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ชนทั้งหลายผู้ฉลาดในโลกนี้

ไม่เรียกบุคคลว่าเป็นมุนี

เพราะได้เห็น เพราะได้ฟัง และเพราะได้รู้

เราเรียกเหล่าชนผู้กำจัดเสนามารได้แล้ว

ผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวังเที่ยวจาริกอยู่ว่าเป็นมุนี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ชนทั้งหลายผู้ฉลาด หมายถึง ชนทั้งหลายผู้ฉลาดในขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค ผล นิพพาน ไม่เรียกบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความสะอาดแห่งรูป เสียง ญาณในสมาบัติ ๘ ญาณในอภิญญา ๕ มิจฉาญาณ ว่าเป็นมุนี

คำว่า เสนามาร หมายถึง กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ

อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกอย่าง ความกระวนกระวาย ความเร่าร้อน ความเดือดร้อน อกุศลาภิสังขารทุกประเภท

เสนามาร ๑๐ กอง คือ

เสนากองที่ ๑ คือ กิเลสกาม เสนากองที่ ๒ คือ ความไม่ยินดี

เสนากองที่ ๓ คือ ความหิวกระหาย เสนากองที่ ๔ คือ ตัณหา

เสนากองที่ ๕ คือ ถีนมิทธะ เสนากองที่ ๖ คือ ความกลัว

เสนากองที่ ๗ คือ วิจิกิจฉา เสนากองที่ ๘ คือ มักขะและถัมภะ

เสนากองที่ ๙ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญที่ได้มาผิด ๆ

เสนากองที่ ๑๐ คือ การยกตนและข่มผู้อื่น

คำว่า ผู้ไม่มีความทุกข์ หมายถึง ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ เป็นต้น

คำว่า ไม่มีความหวัง อธิบายว่า ตัณหาท่านเรียกว่า ความหวัง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ

นันทมาณพทูลถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวความหมดจด

เพราะรูปที่ได้เห็นบ้าง เพราะเสียงที่ได้ยินบ้าง

กล่าวความหมดจดเพราะศีลวัตรบ้าง

กล่าวความหมดจดเพราะพิธีหลากหลายบ้าง

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้นิรทุกข์

สมณพราหมณ์พวกนั้นเป็นผู้ประพฤติตนเคร่งครัด

ในหลักการของตนนั้น ข้ามชาติและชราได้บ้างหรือไม่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ความหมดจด ในที่นี้หมายถึง ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความหลุดพ้นไปเพราะรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีลวัตร และพิธีกรรมต่าง ๆ

คำว่า หลักการ ในคำว่า ผู้ประพฤติตนเคร่งครัดในหลักการของตน

หมายถึง ความถูกใจ ความพอใจ ลัทธิของตน

คำว่า ประพฤติตนเคร่งครัด หมายถึง ประพฤติระมัดระวัง คุ้มครอง ปกปัก รักษา สังวร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

... แม้ประพฤติตนเคร่งครัดอยู่ในหลักการของตนนั้นก็จริง
แต่เรากล่าวว่า พวกเขายังข้ามชาติและชราไปไม่ได้
นันทมาณพทูลถามว่า
... ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนั้น
ใครเล่าในเทวโลกและมนุษยโลก
ชื่อว่าข้ามชาติและชราไปได้ ...
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด
ถูกชาติและชราโอบล้อม
นรชนเหล่าใดในโลกนี้ ละรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้รับรู้
หรือศีลวัตรได้ทั้งหมด ทั้งละพิธีหลากหลายทั้งปวง
กำหนดรู้ตัณหาได้แล้ว เป็นผู้หมดอาสวะ
เรากล่าวว่านรชนเหล่านั้นแล
ชื่อว่าเป็นผู้ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นรชนเหล่าใด... กำหนดรู้ตัณหาได้แล้ว เป็นผู้หมดอาสวะ เรากล่าวว่า นรชนเหล่านั้นแล ชื่อว่าเป็นผู้ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว อธิบายว่า

นรชนเหล่าใดกำหนดรู้รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา

โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา ด้วยปริญญา ๓ อย่าง คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา และปหานปริญญา เป็นผู้หมดอาสวะ ๔ อย่าง คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ อาสวะเหล่านี้ นรชนเหล่าใดละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไป ไม่ได้ นรชนเหล่านั้น ชื่อว่าข้ามกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ ทางแห่งสงสารทุกอย่างได้แล้ว

๘. เหมกมาณวปัญหานิทเทส

๘.๑ ความหมาย

เหมกมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของเหมกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๘ เกี่ยวกับคำพยากรณ์ของอาจารย์เจ้าลัทธิ ธรรมเครื่องกำจัดตัณหา และนิพพาน มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยเหมกมาณพทูลถาม ๒

คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

๘.๒ ใจความสำคัญ

เหมกมาณพทูลถามว่า

ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม
อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ว่า
เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ
ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีคำพยากรณ์นั้น
ข้าแต่พระมุนี บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว
มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องกำจัดตัณหา
แก่ข้าพระองค์เถิด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใด เคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ หมายถึง พราหมณ์พาวรีและอาจารย์คนอื่น ๆ ของพราหมณ์พาวรีเคยพยากรณ์ คือ เคยบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศหลักการของตน ลัทธิและความประสงค์ของตนว่า เหตุนี้ได้เป็นอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา หมายถึง คำพยากรณ์นั้น อาจารย์เหล่านั้นไม่รู้ด้วยตนเอง ไม่ได้ประจักษ์แก่ตนเอง (เป็นคำที่เชื่อ) โดยการเล่าลือ โดยการถือสืบ ๆ กันมา โดยการอ้างตำรา โดยตรรก โดยอนุมาน โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล หรือเพราะเข้ากับทฤษฎีที่พินิจไว้

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ หมายถึง ทำให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เป็นต้น เจริญ

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม หมายความว่า ขอให้พระพุทธเจ้าประกาศพรหมจรรย์ที่มีความงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์

อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เหมกะ นิพพานบทอันไม่แปรผัน
เครื่องบรรเทาความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ
ในปิยรูปทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้และได้รู้ในโลกนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นิพพานบทอันไม่แปรผัน อธิบายว่า นิพพานบท(ทางนิพพาน) คือ

ตาณบท(ทางปกป้อง) เลณบท(ทางหลีกเร้น) ปรายนบท(ทางไปสู่จุดหมาย) อภยบท (ทางไม่มีภัย) อันมั่นคง แน่แท้ ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา

คำว่า เครื่องบรรเทาความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ หมายถึง เครื่องสละเข้าไปสงบ สลัดทิ้ง ระงับความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ คืออมตนิพพานนั้นเอง

คำว่า ปิยรูปทั้งหลาย หมายถึง รูปที่น่ารัก มีหลายอย่าง คือ

๑. จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน

๒. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

๓. จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ

กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

๔. จักขุสัมผัส ... มโนสัมผัส

๕. รูปสัญเจตนา ... ธัมมสัญเจตนา

๖. รูปตัณหา ... ธัมมตัณหา

๗. รูปวิตก ... ธัมมวิจาร

เหล่านี้เป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดรู้นิพพาน เห็นแจ้งธรรมว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาดับกิเลส มีราคะ โทสะ

โมหะ เป็นต้นได้แล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้สงบจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ

อกุสลาภิสังขารทุกอย่าง เป็นผู้ข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้แล้ว

๙. โตเทยยมาณวปัญหานิทเทส

๙.๑ ความหมาย

โตเทยยมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของโตเทยยมาณพ

ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๙ เกี่ยวกับกาม วิโมกข์ ความหวัง

มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโตเทยยมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัส

ตอบ ๒ คาถา

๙.๒ ใจความสำคัญ

โตเทยยมาณพทูลถามว่า

กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด

ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด

และบุคคลใดข้ามความสงสัยได้แล้ว

วิโมกข์ของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด หมายถึง กามทั้งหลาย ไม่มี ไม่อยู่ร่วม ไม่อยู่อาศัย ไม่อยู่ครองในบุคคลใด

คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่บุคคลใด หมายถึง ตัณหาไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏแก่บุคคลใด บุคคลใดข้าม ข้ามพ้น ก้าวล่วงความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของเขาเป็น

เช่นไร มีสัณฐานอย่างไร มีประการอย่างไร เปรียบได้กับอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด
ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด
และบุคคลใดข้ามจากความสงสัยได้แล้ว
วิโมกข์ของบุคคลนั้น ย่อมไม่มี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า บุคคลใด หมายถึง พระอรหันตขีณาสพ ท่านละตัณหาได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ข้ามความสงสัยได้ คือข้ามความสงสัยในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นต้นได้แล้ว ด้วยวิโมกข์ วิโมกข์อื่นจากนั้นย่อมไม่มี

โตเทยยมาณพทูลถามอีกว่า

บุคคลนั้นเป็นผู้มีความหวังหรือว่ายังหวังอยู่
มีปัญญาหรือว่ายังมีความดำริด้วยปัญญา
ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ผู้มีสมันตจักขุ
ข้าพระองค์จะรู้จักมุนีได้อย่างไร
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหาแก่ข้าพระองค์ให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีความหวังหรือยังหวังอยู่ อธิบายว่า บุคคลนั้น มีตัณหาหรือยังมีตัณหาอยู่ ยังมีความดำริด้วยปัญญา คือ ยังดำริถึงตัณหาหรือทิฏฐิด้วยญาณในสมาบัติ ๘ อภิญญา ๕ หรือมิจฉาญาณ

พระผู้มีพระภาคทรงได้นามว่าสักกะ เพราะเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เพราะมีอริยทรัพย์ ๗ ประการ ทรงอาจหาญ กล้าหาญ ไม่ขลาด ไม่สะดุ้ง ทรงละภัยและความหวาดกลัวได้ หมดความขนพองสยองเกล้า พระองค์มีสมันตจักขุ คือ

พระสัพพัญญุตญาณ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายคาถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโตเทยยมาณพว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส คือมุนีผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง และตัณหาดุจตาข่ายได้แล้ว ไม่มีเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ละวัตถุกามและกิเลสกาม ไม่ติดขัดในกรรมภพ และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ มีใจเป็นอิสระจากกิเลสทุกอย่าง

๑๐. กัปปมาณวปัญหานิทเทส

๑๐.๑ ความหมาย

กัปปมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของกัปปมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๐ เกี่ยวกับที่พึ่งของสรรพสัตว์ผู้ตกอยู่ท่ามกลาง

สังสารวัฏ โดยกัปปมาณพทูลถาม ๑ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา

๑๐.๒ ใจความสำคัญ

กัปปมาณพทูลถามว่า

...ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่ง
ของเหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสระ
ผู้ถูกชราและมัจจุราชครอบงำ
ในขณะเกิดห้วงน้ำ อันเป็นมหันตภัย
อนึ่ง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่ง
โดยวิธีที่ทุกข์นี้จะไม่พึงมีแก่ข้าพระองค์อีก

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

สงสาร ท่านเรียกว่าสระ คือการมา (การมาจากเบื้องต้นและที่สุด) การไป (การไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น) การไปและการมา ความตาย คติ ภพน้อยภพใหญ่ จุติ อุปบัติ ความเกิด ความดับ ชาติ ชรา และมรณะ

ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารไม่ปรากฏ คือ วัฏฏะเป็นไปแล้วสิ้นชาติเท่านี้พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป เพราะเหตุนั้น ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารจึงไม่มี ไม่ปรากฏ วัฏฏะเป็นไปแล้ว ร้อยชาติ ... พันชาติ ... แสนชาติ ... โกฏิชาติ ... พันโกฏิชาติ ... แสนโกฏิชาติ ... ร้อยปี ... พันปี ... แสนปี ... โกฏิปี ... ร้อยโกฏิปี ... พันโกฏิปี ... แสนโกฏิปี

ร้อยกัป ... พันกัป ... แสนกัป ... โกฏิกัป ... ร้อยโกฏิกัป ... พันโกฏิกัป ... แสนโกฏิกัป พ้นจากนั้นย่อมไม่เป็นไป เพราะเหตุนั้น ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารจึงไม่มี ไม่ปรากฏ แม้ที่สุดเบื้องปลายก็ไม่มี ไม่ปรากฏเหมือนกัน เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่ ดำรงมั่น ติดแน่น ติดใจในท่ามกลางสงสาร

คำว่า ผู้ถูกชราและมัจจุราชครอบงำ หมายถึง ถูกชราและมรณะถูกต้อง กลุ้มรุม ห้อมล้อม ไม่มีที่ปกป้อง ที่หลีกเร้น ที่พึ่ง ที่อาศัย

คำว่า มหันตภัย หมายถึง ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย และมรณภัย ขอพระองค์ โปรดตรัสบอกที่พึ่งโดยวิธีที่ทุกข์นี้จะไม่มีอีก คือ โดยประการที่ทุกข์นี้

พึงดับ พึงเข้าไปสงบ ถึงความสิ้นสุด ระงับในชาตินี้ อย่าให้บังเกิดในภพต่าง ๆ อีกเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราเรียกนิพพานซึ่งไม่มีเครื่องกังวล

ไม่มีเครื่องยึดมั่นนี้นั้นว่าเป็นที่พึ่งอันไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่า
(เพราะ)นิพพานเป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุราช
ชนเหล่าใดมีสติ รู้นิพพานนั้นแล้ว
เห็นธรรม ดับกิเลสได้แล้ว
ชนเหล่านั้น จึงไม่ไปตามอำนาจมาร ไม่ไปบำรุงมาร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เราเรียกนิพพานซึ่งไม่มีเครื่องกังวล อธิบายว่า ไม่มีเครื่องกังวล คือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ไม่มีเครื่องยึดมั่นคือตัณหา

ตัณหา ท่านเรียกว่า วานะ คือเครื่องเสียดแทง การละเครื่องเสียดแทงนี้ได้ คือ อมตนิพพาน พระผู้มีพระภาคเรียกนิพพานนี้ว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ยอดเยี่ยม ไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งไปกว่านี้

เหล่าชนผู้มีสติรู้นิพพานแล้ว เห็นธรรมคือไตรลักษณ์ ดับราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นได้แล้ว จึงไม่ตกอยู่ในอำนาจมาร ย่อมข่มขี่ ครอบงำ รัดรึง ย่ำยีฝักฝ่ายมารได้ ไม่ไปบำรุงมาร รับใช้แต่พระพุทธเจ้าเท่านั้น

๑๑. ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส

๑๑.๑ ความหมาย

ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของชตุกัณณิมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๑ เกี่ยวกับสันติบท และธรรมสำหรับเป็นเครื่องละชาติ ชรา มีทั้งหมด ๕ คาถา โดยชตุกัณณิมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา

๑๑.๒ ใจความสำคัญ

ชตุกัณณิมาณพทูลถามว่า

...ข้าพระองค์ได้ยินว่าพระองค์ไม่มีความใคร่กาม
ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท
ตรัสบอกธรรมอันแท้จริงแก่ข้าพระองค์

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระองค์ไม่มีความใคร่กาม อธิบายว่า พระผู้มี-พระภาคทรงกำหนดรู้วัตถุกาม ทรงละกิเลสกามได้แล้ว พระองค์จึงไม่ทรงใคร่ในกาม ไม่ปรารถนา ไม่มุ่งหมาย ไม่มุ่งหวังในกาม

คำว่า สันติบท หมายถึง สันติและสันติบท ทั้ง ๒ คำนี้มีความหมายเดียวกัน คือ อมตนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง สันติบท หมายถึง สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

ชตุกัณณิมาณพได้สดับว่าพระองค์ไม่มีกาม คือ เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค จึงมาเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา และขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกสันติบท คือ อมตนิพพาน อันเป็นธรรมระงับสังขารทั้งปวง เป็นธรรมสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา คลายกำหนัด เป็นธรรมดับกิเลส ทำให้เย็นสนิท

พระผู้มีพระภาคมีพระเดชครอบงำวัตถุกามและกิเลสกามได้แล้ว เหมือนดวงอาทิตย์มีแสงสว่าง ส่องแสงสว่างกำจัดความมืด มีพระปัญญาดุจแผ่นดิน ประกาศพรหมจรรย์ที่มีความงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เธอจงกำจัดความติดใจในกามทั้งหลาย

เธอเห็นเนกขัมมะโดยความเกษมแล้ว

ควรสลัดเครื่องกังวลที่ยึดถือ

หรือเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่เธอ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความติดใจ ความติดใจในวัตถุกาม และกิเลสกาม เธอจงกำจัด จงละและทำให้หมดสิ้นไป

คำว่า เธอเห็นเนกขัมมะโดยความเกษมแล้ว อธิบายว่า เธอเทียบเคียง

พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งซึ่งการปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม ฯลฯ นิพพาน และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน โดยความเป็นธรรมเกษม เป็น

เครื่องป้องกัน ปกป้อง ที่พึ่ง ที่อาศัยอันปลอดภัย ที่ดับเย็น

คำว่า ควรสลัดเครื่องกังวล อธิบายว่า สลัดเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต อย่าให้ปรากฏแก่เธอ

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เธอจงทำกิเลสที่ปรารภสังขาร ในส่วนเบื้องต้นให้เหือดแห้งไป

เครื่องกังวลที่ปรารภสังขารในส่วนภายหลัง อย่าได้มีแก่เธอ

ถ้าเธอจักไม่ถือสังขารในส่วนท่ามกลางไว้

ก็จักเป็นผู้เข้าไปสงบ เที่ยวไป

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กิเลสที่ปรารภสังขารในส่วนเบื้องต้น ได้แก่ กิเลสที่ปรารภสังขาร ในส่วนอดีต

คำว่า เครื่องกังวลที่ปรารภสังขารในส่วนภายหลัง ได้แก่ เครื่องกังวลคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทุจริตอันปรารภสังขารในส่วนอนาคต

คำว่า สังขารในส่วนท่ามกลาง หมายถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เป็นปัจจุบัน

สรุปว่า อาสวะ ๔ อย่าง คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ

ย่อมไม่มีแก่พระอรหันตขีณาสพ ผู้คลายความติดใจในนามรูปโดยประการทั้งปวง

๑๒. ภัทราวุธมาณวปัญหานิทเทส

๑๒.๑ ความหมาย

ภัทราวุธมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของภัทราวุธมาณพ

ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๒ เกี่ยวกับการละตัณหา กิเลส มี

ทั้งหมด ๔ คาถา โดยภัทราวุธมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ

๒ คาถา

๑๒.๒ ใจความสำคัญ

ภัทราวุธมาณพทูลถามว่า

ข้าพระองค์ขอทูลอาราธนาพระองค์

ผู้ทรงละห้วงน้ำคืออาลัย ตัดตัณหาได้

ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว

ทรงละความเพลิดเพลินได้ ข้ามห้วงกิเลสได้

หลุดพ้นแล้ว ละการกำหนด มีพระปัญญาดี

ชนทั้งหลายครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้นาคะแล้ว

จึงจักกลับจากที่นี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ทรงละห้วงน้ำคืออาลัย ตัดตัณหาได้ ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นนอนเนื่อง

ในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ได้เด็ดขาดแล้ว

ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตัดตัณหาได้เด็ดขาด ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว คือ พระองค์

ไม่ทรงหวั่นไหว เพราะโลกธรรม ๘ ทรงละความเพลิดเพลินได้ ข้ามห้วงกิเลสได้

มีจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกอย่าง ทรงละการกำหนด ๒ อย่างคือ การกำหนดด้วยอำนาจตัณหา และการกำหนดด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว

พระองค์มีพระปัญญาดี คือมีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส พระองค์ทรงได้นามว่า นาคะ เพราะไม่ทรงทำความชั่ว ไม่ทรงถึงอคติ ไม่ทรงกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว ทรงได้นามว่า วีระ เพราะพระองค์มีพระวิริยะ ทรงองอาจ ทรงให้ผู้อื่นพากเพียร ทรงสามารถ ทรงหมดความขนพองสยองเกล้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นรชนควรทำลายตัณหาเครื่องยึดมั่นทั้งปวง
ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง
เพราะสัตว์ทั้งหลายเข้าไปยึดถือขันธ์ใด ๆ ในโลก
มารย่อมติดตามสัตว์เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ตัณหาเครื่องยึดมั่นทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง อธิบายว่า

อนาคต เรียกว่าชั้นสูง อดีต เรียกว่าชั้นต่ำ ปัจจุบัน เรียกว่าชั้นกลาง

กุศลธรรม เรียกว่าชั้นสูง อกุศลธรรม เรียกว่าชั้นต่ำ อัพยากตธรรม เรียกว่าชั้นกลาง

เทวโลก เรียกว่าชั้นสูง อบายโลก เรียกว่าชั้นต่ำ มนุษยโลก เรียกว่าชั้นกลาง

สุขเวทนา เรียกว่าชั้นสูง ทุกขเวทนา เรียกว่าชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนา เรียกว่าชั้นกลาง

อรูปธาตุ เรียกว่าชั้นสูง กามธาตุ เรียกว่าชั้นต่ำ รูปธาตุ เรียกว่าชั้นกลาง

เบื้องสูงจากฝ่าเท้าขึ้นไป เรียกว่าชั้นสูง เบื้องต่ำจากปลายผมลงมา เรียกว่าชั้นต่ำ ตรงกลางเรียกว่า ชั้นกลาง

สัตว์ทั้งหลายยึดถือขันธ์ ๕ ในโลก มารจึงติดตามสัตว์เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้น

คำว่า มาร ในที่นี้หมายถึง ขันธมาร ธาตุมาร อายตนมาร คติมาร อุปบัติมาร ปฏิสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมาร ย่อมติดตามสัตว์ไปด้วยอำนาจอภิสังขารคือกรรม

คำว่า สัตว์ หมายถึง ชน นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

ภิกษุผู้รู้แจ้ง แทงตลอดว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด

ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้ข้องอยู่ในรูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ฯลฯ วัฏฏะ ติดอยู่ในบ่วงมัจจุราชคือกิเลส ขันธ์และอภิสังขาร ฉะนั้นภิกษุผู้เป็นเสขะควรมีสติ ไม่เข้าไปยึดถือเครื่องกังวลคือขันธ์ ๕ ในโลกทั้งปวง

๑๓. อุทยมาณวปัญหานิทเทส

๑๓.๑ ความหมาย

อุทยมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของอุทัยมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๓ เกี่ยวกับอัญญาวิโมกข์ ความตรึก ๙ อย่าง และเรื่องวิญญาณดับสนิท มีทั้งหมด ๗ คาถา โดยอุทัยมาณพทูลถาม ๓ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

๑๓.๒ ใจความสำคัญ

อุทัยมาณพทูลถามว่า

... ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์

อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา

คำว่า อัญญาวิโมกข์ ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตตมรรค

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราจะบอกอัญญาวิโมกข์

อันเป็นเครื่องละความพอใจ

ในกามและโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง

เป็นเครื่องบรรเทาความย่อท้อ

และเป็นเครื่องกั้นความคะนอง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า อัญญาวิโมกข์อันเป็นเครื่องละความพอใจ หมายถึง อมตนิพพานอันเป็นเครื่องละ เครื่องเข้าไปสงบ สลัดทิ้ง ระงับความพอใจในกามทั้งหลายและ

โทมนัส อมตนิพพานเป็นธรรมเครื่องบรรเทาความย่อท้อ ความหดหู่และความ

คะนองมือ ความคะนองเท้า

ความคะนองเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะทำ และเพราะไม่ทำ

ความคะนองที่เกิดขึ้นเพราะทำ หมายถึง เพราะทำอกุศลกรรมบถ ๑๐

ความคะนองที่เกิดขึ้นเพราะไม่ทำ หมายถึง เพราะไม่ได้ทำกุศลกรรมบถ ๑๐

อีกความหมายหนึ่ง ความคะนองเกิดขึ้น เพราะมิได้รักษาศีลให้บริบูรณ์ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ฯลฯ ไม่ทำนิโรธให้ประจักษ์แจ้ง

อุทัยมาณพทูลถามว่า

สัตว์โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้

อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลก

และเพราะละอะไรได้ พระองค์จึงตรัสว่า นิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สัตว์โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้

ความตรึกเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลก

เพราะละตัณหาได้ เราจึงเรียกว่า นิพพาน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความเพลิดเพลิน ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ ความเพลิดเพลินที่เป็นเครื่องประกอบ เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องผูกพัน เป็นเครื่องเศร้าหมองของสัตว์โลก

คำว่า ความตรึก ได้แก่ ความตรึก ๙ อย่าง คือ

๑. ความตรึกในกาม ๒. ความตรึกในความพยาบาท

๓. ความตรึกในความเบียดเบียน ๔. ความตรึกถึงญาติ

๕. ความตรึกถึงชนบท ๖. ความตรึกถึงเทพเจ้า

๗. ความตรึกที่เกี่ยวกับความเอ็นดูผู้อื่น

๘. ความตรึกเกี่ยวกับลาภสักการะ

๙. ความตรึกเกี่ยวกับความไม่ถูกดูหมิ่น

ความตรึก ๙ อย่างนี้เป็นเหตุสัญจร เหตุท่องเที่ยวไปของสัตว์โลก การละรูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหาและธัมมตัณหาได้เรียกว่า นิพพาน

อุทัยมาณพทูลถามว่า

... สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร

วิญญาณจึงดับสนิท ...

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร วิญญาณจึงดับสนิท อธิบายว่า สัตว์โลกมีสติสัมปชัญญะเที่ยวไป วิญญาณจึงดับ คือ เข้าไปสงบ ตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก

มีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณจึงดับสนิท

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก อธิบายว่า สัตว์โลก พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกอยู่ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ สัตว์โลก พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปทั้งภายในและภายนอกอยู่ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ

สัตว์โลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยอาการ ๑๒ คือ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ

สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณที่สหรคตด้วยปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขารจึงดับไป

๑๔. โปสาลมาณวปัญหานิทเทส

๑๔.๑ ความหมาย

โปสาลมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของโปสาลมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๑๔ เกี่ยวกับญาติของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา

ผู้ละรูปกายได้ มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโปสาลมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มี-พระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

๑๔.๒ ใจความสำคัญ

โปสาลมาณพทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณ
ของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมด
ผู้พิจารณาทั้งภายในและภายนอก เห็นว่าไม่มีอะไร
(ว่าเป็นญาณเช่นไร)บุคคลผู้เป็นเช่นนั้น ควรแนะนำอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมด หมายถึง ผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมดคือรูปกายซึ่งมีในคราวปฏิสนธิทั้งหมด บุคคลนั้นละได้แล้ว เขาละได้แล้วเพราะก้าวล่วงด้วยตทังคปหานและด้วยวิกขัมภนปหาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ตถาคตรู้ยิ่งซึ่งวิญญาณัฏฐิติทั้งหมด
รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้ว
ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่มุ่งหมาย
บุคคลรู้กัมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุเกิด
แห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ
รู้อรูปราคะว่ามีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้
ครั้นรู้กัมมาภิสังขารอย่างนี้แล้ว ออกจากสมาบัตินั้น
เห็นแจ้งธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้น
ญาณนี้ของพราหมณ์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์นั้น เป็นญาณอันแท้จริง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

พระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๔ ด้วยอำนาจอภิสังขาร ทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๗ ด้วยอำนาจปฏิสนธิ

พระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๔ ด้วยอำนาจอภิสังขารอย่างนี้ คือ วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อดำรงอยู่ ก็มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญ งอกงามไพบูลย์ได้

แม้วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา สัญญา สังขาร ก็ดุจเดียวกัน

พระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๗ ด้วยอำนาจปฏิสนธิอย่างนี้ คือ

วิญญาณัฏฐิติที่ ๑ คือ สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ มนุษย์บางพวก เทวดาบางพวก วินิปาติกะ (คือ พวกเวมานิกเปรต)

วิญญาณัฏฐิติที่ ๒ คือ สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ เทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับนื่องในหมู่พรหม) เกิดในปฐมฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๓ คือ สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ เทพชั้นอาภัสสระ

วิญญาณัฏฐิติที่ ๔ คือ สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายและสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ เทพชั้นสุภกิณหะ (เทพที่เพียบพร้อมด้วยความงาม)

วิญญาณัฏฐิติที่ ๕ คือ สัตว์ที่เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๖ คือ สัตว์ที่เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๗ คือ สัตว์ที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน

คำว่า ตถาคตรู้ยิ่ง หมายถึง ทรงรู้อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทรงรู้สิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ทรงรู้เรื่องจริงและเรื่องไม่จริง ทรงเป็นกาลวาที (ตรัสในเวลาที่เหมาะ) ภูตวาที (ตรัสสภาวะที่เป็นจริง) อัตถวาที (ตรัสถึงปรมัตถนิพพาน) ธัมมวาที (ตรัสถึงมัคคธรรมและผลธรรม) วินยวาที (ตรัสถึงวินัยมีการสำรวมเป็นต้น) ทรงรู้อายตนะ ทั้งหมด ทรงรู้เรื่องราวทั้งหมดตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน

คำว่า รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ หมายถึง พระองค์ทรงรู้จักบุคคลผู้กำลังดำรงอยู่ในโลกนี้ ด้วยอำนาจกัมมาภิสังขารว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นไปอย่างนั้น และดำเนินทางนั้นแล้วหลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย กำเนิดในหมู่มนุษย์ บุคคลนี้ปฏิบัติดี หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คำว่า ผู้น้อมไปแล้ว ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่มุ่งหมาย หมายถึง ผู้น้อมไปสู่อากิญจัญญายตนสมาบัติ อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ทรงทราบว่า บุคคลนี้น้อมใจไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตระกูล หมู่คณะ อาวาส ลาภ ยศ

สรรเสริญ สุข ปัจจัย ๔ น้อมใจไปในพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม ธุดงค์ และ

ฌาน ๔

คำว่า กัมมาภิสังขาร อธิบายว่า กัมมาภิสังขารอันให้เป็นไปในอากิญ-

จัญญายตนภพ ท่านเรียกว่า เหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ

บุคคลรู้กัมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ รู้อรูปราคะว่ามีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ ครั้นรู้กรรมนั้นอย่างนี้แล้วออกจากสมาบัติ ญาณของพราหมณ์ ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นญาณอันแท้จริง

๑๕. โมฆราชมาณวปัญหานิทเทส

๑๕.๑ ความหมาย

โมฆราชมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของโมฆราชมาณพ

ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๕ เกี่ยวกับโลกและบุคคลผู้พิจารณาโลกโดยความว่างเปล่า มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโมฆราชมาณพทูลถาม ๒ คาถา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

๑๕.๒ ใจความสำคัญ

โมฆราชมาณพทูลถามว่า

... บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงไม่เห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า

มีสติทุกเมื่อ พึงถอนอัตตานุทิฏฐิเสีย

เป็นผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้

บุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า โลก หมายถึง โลกนรก โลกในกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก

โลกเหล่านี้ ได้ชื่อว่าโลก เพราะต้องแตกสลาย กล่าวคือจักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสต้องแตกสลาย สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมีจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยต้องแตกสลาย โสตะ เสียง ฆานะ กลิ่น ชิวหา รส กาย โผฏฐัพพะ มโน ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส ต้องแตกสลาย

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่าด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ด้วยการกำหนดเห็นสังขารไม่เป็นไปตามอำนาจ

๒. ด้วยการพิจารณาเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่า

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยการกำหนดเห็นสังขารไม่เป็นไปตามอำนาจของตน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่อยู่ในอำนาจของเรา ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎอิทัปปัจจยตา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้

ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มิใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งมิใช่ของคนอื่น กายนี้กรรมเก่าควบคุมไว้ จิตประมวลไว้ พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวล มีได้ด้วยประการฉะนี้

เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยการพิจารณาเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่า คือ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๖ อย่าง คือพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความที่ตนมิได้เป็นใหญ่ จัดการตามชอบใจไม่ได้ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสบาย ไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นไปตามเหตุ ว่างเปล่า

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ พิจารณา เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นของว่าง เป็นของเปล่า

เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ไม่มีแก่นสาร เป็นดุจเพชฌฆาต ปราศจากความเจริญ

เป็นเหตุแห่งความลำบาก มีอาสวะ ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๑๒ อย่าง คือ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่ามิใช่สัตว์ ชีวะ นระ มาณพ หญิง ชาย มิใช่อัตตา มิใช่ของเนื่องด้วยอัตตา มิใช่เรา มิใช่ของเรา มิใช่ใคร ๆ มิใช่ของใคร ๆ นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสให้ภิกษุละความยึดมั่นในขันธ์ ๕ นี้ เมื่อภิกษุ

ละได้ก็จักมีความสุขตลอดไป ตรัสให้ถอนสักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชคือความตาย จึงไม่เห็น เปรียบเหมือนเนื้อป่าไม่มีนายพรานมาคอยตามล่า ย่อมวางใจเดิน ยืน หมอบ นอน อย่างมีความสุข

ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุฌานสมาบัติ ๘ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ผู้ทำให้มารตาบอด เป็นผู้ที่มารใจบาปมองไม่เห็น เพราะได้ทำลายจักษุของมารอย่างไม่มีร่องรอย

๑๖. ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส

๑๖.๑ ความหมาย

ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส คือ การอธิบายปัญหาของปิงคิยมาณพ ซึ่งมีอายุ ๑๒๐ ปี ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนสุดท้าย เกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องละชาติและชรา มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยปิงคิยมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

๑๖.๒ ใจความสำคัญ

ปิงคิยมาณพทูลถามว่า

... ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องละชาติและชรา

ในโลกนี้ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ชนทั้งหลายเห็นชนอื่น ๆ เดือดร้อนอยู่

เพราะรูปทั้งหลาย ยังประมาท เจ็บปวดเพราะรูปทั้งหลาย

เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียให้ได้

เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เพราะรูปทั้งหลาย หมายถึง มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ สัตว์ทั้งหลายลำบากเดือดร้อน เพราะรูปเป็นต้นเหตุ เพราะรูปเป็นปัจจัย ถูกพระราชาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ มีเฆี่ยนด้วยแส้ ด้วยหวาย ด้วยไม้พลอง และถูกทรมาน ด้วยวิธีการต่าง ๆ อีกมากมาย ก็เพราะรูปเป็นต้นเหตุ เพราะรูปเป็นปัจจัย

ยังประมาท เจ็บปวด เดือดร้อน เจ็บกาย เจ็บใจด้วยโรคตา โรคหู เป็นต้น สัตว์ทั้งหลาย ที่ยังประมาทก็เพราะปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ ด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ความประมาทในการเจริญกุศลธรรม เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปให้หมด เพื่อจะไม่เกิดในภพอีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เธอจงเพ่งพิจารณาหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำจิต
เกิดความเร่าร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว
เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท
ละตัณหาเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ถูกตัณหาครอบงำจิต อธิบายว่า ผู้ไปตามตัณหา ผู้ไปตามอำนาจตัณหา ผู้ซ่านไปตามตัณหา ผู้จมอยู่ในตัณหา ผู้ถูกตัณหาครอบงำ มีจิตถูกตัณหายึดครอง

คำว่า เกิดความเร่าร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว อธิบายว่า เกิดความเร่าร้อน เพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ถูกชราถูกต้อง ครอบงำ กลุ้มรุม ตามประกอบ ไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะย่ำยี ไม่มีที่ปกป้อง ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง

แนะนำปารายนัตถุติคาถานิทเทส

ปารายนัตถุติคาถานิทเทส

๑. ความหมาย

ปารายนัตถุติคาถานิทเทส คือ การอธิบายปารายนัตถุติคาถา ซึ่งว่าด้วยการสดุดีธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง ปารายนัตถุติคาถานี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้

ประพันธ์ไว้ต่อท้ายปารายนสูตร เพื่อชื่นชมพุทธพยากรณ์โสฬสปัญหา ดังปรากฏ

ในสุตตนิบาต

๒. ใจความสำคัญ

ถ้าแม้บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้วปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอน เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้ถึงฝั่ง เพราะเหตุดังกล่าวมานี้นั้น ธรรมบรรยายนี้ จึงชื่อว่าปารายนะ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ในคำว่า ถ้าแม้บุคคล รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้ว อธิบายว่า ปัญหาคือธรรม การวิสัชนา คือ อรรถ เพราะฉะนั้น การรู้ทั่วถึงอรรถและธรรมก็คือ การวิสัชนาปัญหา ทำให้เกิดความรู้ ทำให้ปัญหากระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งขึ้น

คำว่า ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม อธิบายว่า ปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติเหมาะสม ไม่เป็นข้าศึก เอื้อประโยชน์ และถูกต้องตามหลักธรรม

คำว่า ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอน อธิบายว่า อมตนิพพาน เรียกว่า ฝั่งแห่งชราและมรณะ ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ปารายนะ อธิบายว่า มรรค ท่านเรียกว่า อายนะ (เครื่องถึง) ได้แก่

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า ปารายนะ (ธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง)

พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวว่า

การพยากรณ์ปัญหาแต่ละปัญหา
ที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้วโดยประการใด
ผู้ใดปฏิบัติตามโดยประการนั้น
ผู้นั้นพึงจากที่มิใช่ฝั่ง ถึงฝั่งได้

บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันสูงสุด
จะพึงจากที่มิใช่ฝั่งถึงฝั่งได้
เพราะมรรคนั้นเป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง
เพราะฉะนั้น มรรคนั้นจึงชื่อว่า ปารายนะ

แนะนำปารายนานุคีติคาถานิทเทส

ปารายนานุคีติคาถานิทเทส

๑. ความหมาย

ปารายนานุคีติคาถานิทเทส คือ การอธิบายปารายนานุคีติคาถา ซึ่งว่าด้วยเพลงขับตามธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง ที่พระปิงคิยะกล่าวรายงานให้พราหมณ์พาวรี

ผู้เป็นอาจารย์ทราบ หลังจากกลับถึงอาศรม ณ ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ในทักขิณาชนบท

๒. ใจความสำคัญ

พระปิงคิยเถระกล่าวว่า

อาตมภาพจักกล่าวบทขับที่เป็นเหตุให้ถึงฝั่ง
ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ปราศจากมลทิน
มีพระปัญญาดุจภูริ ปราศจากกาม
ทรงไร้กิเลสดังป่า ผู้เป็นนาคะ
ทรงเห็นอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น
จะพึงกล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งอะไรเล่า
อาตมภาพจักกล่าวถ้อยคำที่
ประกอบด้วยการสรรเสริญพระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงละมลทินและโมหะได้แล้ว
ผู้ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้ ณ บัดนี้
ท่านพราหมณาจารย์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
ทรงเป็นผู้กำจัดความมืด มีสมันตจักขุ
ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด
ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว
ทรงมีชื่อตามความจริง อาตมภาพได้เข้าเฝ้ามาแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ทรงเห็นอย่างใด ก็ตรัสอย่างนั้น อธิบายว่า ทรงเห็นอย่างใดว่า □สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา□ ก็ตรัส

อย่างนั้น คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ อย่างนั้น

คำว่า ปราศจากมลทิน ในคำว่า ทรงเป็นผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญา ดุจภูริ อธิบายว่า ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ชื่อว่ามลทิน

พระผู้มีพระภาคมีพระปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ทรงปราศจากมลทิน ทรงละความถือตัว และความลบหลู่ได้ ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละความทุกข์ทั้งปวงได้

คำว่า กาม ในคำว่า ปราศจากกาม ทรงไร้กิเลสดังป่า ผู้เป็นนาคะ ได้แก่

กาม ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม

คำว่า ทรงละความถือตัว และความลบหลู่ได้ อธิบายว่า ความถือตัว มีความหมายหลายนัยคือตั้งแต่นัยเดียว ถึง ๒๐ นัย เช่น

ความถือตัวนัยเดียว	คือ	ความที่จิตใฝ่สูง
ความถือตัว ๒ นัย	คือ	การยกตนและการข่มผู้อื่น
ความถือตัว ๓ นัย	คือ	ความถือตัวว่า เลิศกว่าเขา เสมอเขา และด้อยกว่าเขา ฯลฯ

คำว่า โลก ในคำว่า ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด อธิบายว่า

โลก ๑ คือ ภวโลก โลก ๒ คือ ภวโลกที่เป็นสมบัติ

ที่เป็นวิบัติ

โลก ๓ คือ เวทนา ๓	โลก ๔ คือ อาหาร ๔
โลก ๕ คือ อุปาทานขันธ์ ๕	โลก ๖ คือ อายตนะภายใน ๖
โลก ๗ คือ วิญญาณัฏฐิติ ๗	โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘
โลก ๙ คือ สัตตาวาส ๙	โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐
โลก ๑๑ คือ กามภพ ๑๑	โลก ๑๒ คือ อายตนะ ๑๒
โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘	

คำว่า ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด หมายถึง ทรงล่วงภพ ๒ คือ

๑. กรรมภพ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชา-ภิสังขาร

๒. ภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า ไม่มีอาสวะ หมายถึง ไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง คือ

๑. กามาสวะ	๒. ภวาสวะ
๓. ทิฏฐาสวะ	๔. อวิชชาสวะ

คำว่า ทรงละทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว หมายถึง ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทุกข์ ฯลฯ ทุกข์เพราะทิฏฐิวิบัติ พระพุทธองค์ทรงละได้ คือ ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว

พระปิงคิยเถระกล่าวต่อไปว่า

ทิชะ(นก) พึงละป่าเล็กแล้วมาอาศัยป่าใหญ่
ที่มีผลไม้มากฉันใด อาตมภาพก็ฉันนั้น
ละคณาจารย์ผู้มีทรรศนะแคบ
ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่
ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม
อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่อาตมภาพว่า
เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น มีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ละคณาจารย์ผู้มีทรรศนะแคบ หมายถึง ละพราหมณ์พาวรีและพราหมณ์เหล่าอื่นที่เป็นอาจารย์ของพราหมณ์พาวรีนั้น

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา อธิบายว่า

อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่านั้นกล่าวธรรมที่ตนไม่รู้ด้วยตนเอง ธรรมที่ไม่ได้ประจักษ์แก่ตนเอง โดยการเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ๆ โดยการเล่าลือ โดยการถือสืบ ๆ กัน

มา โดยการอ้างตำรา โดยตรรก โดยการอนุมาน โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น มีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ อธิบายว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นทำให้ความวิตกเจริญ ทำให้ความดำริเจริญ ทำให้กามวิตกเจริญ ทำให้ความวิตกถึงชนบทเจริญ ทำให้ความวิตกถึงความไม่ตายเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยความปรารถนามิให้ใคร

ดูหมิ่นเจริญ

พระปิงคิยเถระกล่าวต่อไปว่า

พระโคดมทรงเป็นเอกบุรุษ

ประทับนั่งทำลายความมืดอยู่ ทรงรุ่งเรือง ทรงแผ่รัศมี

พระโคดมมีพระญาณดุจภูริ

พระโคดมมีพระปัญญาดุจภูริ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ทรงเป็นเอกบุรุษ ในคำว่า ทรงเป็นเอกบุรุษ ประทับนั่งทำลายความมืดอยู่ อธิบายว่า

พระผู้มีพระภาคทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะส่วนแห่งการบรรพชา

ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะอธิบายว่าไม่มีเพื่อน

ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะทรงละตัณหาได้

ทรงปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

ทรงปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

ทรงปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

ทรงปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

เสด็จถึงทางสายเอกแล้ว จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ลำพังพระองค์เดียว จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ

แนะนำขัคควิสาณสุตตนิทเทส

ขัคควิสาณสุตตนิทเทส

๑. ความหมาย

ขัคควิสาณสุตตนิทเทส คือ การอธิบายขัคควิสาณสูตร ซึ่งว่าด้วยความประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงองค์คุณของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย แบ่งออกเป็น ๔ วรรค

๒. ใจความสำคัญของวรรคที่ ๑

บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก

ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้น

ไม่ต้องการบุตร(แล้ว)จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า

จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

พระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

สัตว์ที่มักสะดุ้งและสัตว์ที่มั่นคง เหล่าสัตว์ที่มักสะดุ้ง คือ เหล่าสัตว์ที่ยังละตัณหาไม่ได้ ละภัยและความหวาดกลัวไม่ได้ แต่สำหรับเหล่าสัตว์ที่มั่นคง ก็คือ เหล่าสัตว์ที่ละตัณหา ละภัยและความหวาดกลัวได้แล้ว ไม่ครั้นคร้าม ไม่เกรงกลัว

ไม่หวาดหวั่น และไม่ถึงความสะดุ้งต่อโทษ ๓ อย่างคือ

๑. โทษทางกาย ได้แก่ กายทุจริต ๓ อย่าง

๒. โทษทางวาจา ได้แก่ วจีทุจริต ๔ อย่าง

๓. โทษทางใจ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ อย่าง

เพราะฉะนั้น บุคคล ยก คือ ทิ้ง ปลง ปลด ทอดทิ้ง ระงับโทษในสัตว์ทุกจำพวก และไม่เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น

คำว่า ไม่ต้องการบุตร(แล้ว)จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า อธิบายว่า เมื่อบุคคลไม่ต้องการ คือ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่มุ่งหมาย ไม่มุ่งหวังบุตรแล้ว จะพึงต้องการ คือพึงยินดี พึงปรารถนา พึงมุ่งหมาย พึงมุ่งหวังมิตร เพื่อนเห็น เพื่อนคบ หรือสหายจากไหนเล่า

บุตร ๔ จำพวก ได้แก่

๑. บุตรเกิดจากตน ๒. บุตรเกิดในเขต

๓. บุตรที่เขาให้ ๔. บุตรที่อยู่ในสำนัก

มิตร ๒ จำพวก ได้แก่

๑. อาคาริกมิตร ๒. อนาคาริกมิตร

เมื่อบุคคลไม่ต้องการบุตร ไม่ต้องการสหายแล้ว จึงประพฤติอย่ผู้เดียว เหมือน นอแรด

คำว่า จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด อธิบายว่า

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าผู้เดียว เพราะส่วนแห่งการบรรพชา เพราะไม่มีเพื่อน เพราะละตัณหาได้ เพราะปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากโทสะ

โดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากจากโมหะโดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง เพราะไปถึงทางสายเอก เพราะตรัสรู้อนุตตรปัจเจกสัมโพธิญาณ ลำพังผู้เดียว

คำว่า จึงประพฤติ หมายถึง ความประพฤติ ๘ อย่าง คือ

๑. ความประพฤติในอิริยาบถ ๒. ความประพฤติในอายตนะ

๓. ความประพฤติในสติ ๔. ความประพฤติในสมาธิ

๕. ความประพฤติในญาณ ๖. ความประพฤติในมรรค

๗. ความประพฤติในผล ๘. ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก

คำว่า เหมือนนอแรด อธิบายว่า ธรรมดาแรด ย่อมมีนอเดียว ไม่มีนอที่ ๒ ฉันใด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าก็เหมือนนอแรดนั้น คือ เป็นผู้เดียว ไม่มีเพื่อน

พ้นจากเครื่องผูก ย่อมประพฤติ คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปโดยชอบในโลก

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า

ความรัก ย่อมมีแก่ผู้มีความเกี่ยวข้อง
ทุกข์นี้ ย่อมเป็นไปตามความรัก
เราเมื่อเพ่งเห็นโทษอันเกิดจากความรัก
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ความรัก ย่อมมีแก่ผู้มีความเกี่ยวข้อง หมายถึง ความเกี่ยวข้อง ๒ อย่าง คือ

๑. ความเกี่ยวข้องเพราะการเห็น
๒. ความเกี่ยวข้องเพราะการได้ยิน

ความรัก ๒ อย่าง คือ

๑. ความรักด้วยอำนาจตัณหา
๒. ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ

เพราะเหตุนั้น ความเกี่ยวข้อง เพราะการเห็น และเพราะการได้ยินเป็นปัจจัย ความรักด้วยอำนาจตัณหา และด้วยอำนาจทิฏฐิจึงมี คือ มีขึ้น เกิด เกิดขึ้น บังเกิด บังเกิดขึ้น ปรากฏ

เมื่อมีความรัก ทุกข์ก็ย่อมมีแก่บุคคลผู้ประพฤติทุจริตทางกาย ประพฤติทุจริตทางวาจา ประพฤติทุจริตทางใจ เป็นต้น เขาย่อมได้รับทุกข์โทมนัส เพราะความรัก เพราะความเพลิดเพลิน เพราะราคะ และเพราะความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินเป็นปัจจัย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมของตน เราเมื่อเพ่งเห็น คือ แลเห็น มองดู เพ่งพินิจ พิจารณาเห็นโทษอันเกิดจากความรักด้วยอำนาจตัณหา และความรักด้วยอำนาจทิฏฐิแล้ว จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

๓. ใจความสำคัญของวรรคที่ ๒

ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน
เที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์
ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว พึงมีใจแช่มชื่น
มีสติ เที่ยวไปกับสหายนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน อธิบายว่า ถ้าบุคคลพึงได้ คือ ได้รับ สมหวัง ประสบสหายผู้มีปัญญารักษาตน คือผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีปัญญา

มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เที่ยวไปด้วยกันได้

คำว่า เป็นสาธุวิหารี อธิบายว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขา

เจโตวิมุตติ อากาสานัญจายตนสมาบัติ วิญญาณัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตน สมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นิโรธสมาบัติ และผลสมาบัติ เป็นนักปราชญ์ คือ ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญา

แจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส สามารถครอบงำ คือ ข่มขี่ ท่วมทับ รัดรึง

ย่ำยีอันตราย ๒ อย่าง คือ (๑) อันตรายที่ปรากฏ (๒) อันตรายที่ไม่ปรากฏ

พึงมีใจแช่มชื่น คือ มีใจยินดี ร่าเริง เบิกบาน มีใจสูง ปลาบปลื้ม ประพฤติ คือ ยังชีวิตให้ดำเนินไป มีสติ เที่ยวไปกับสหายนั้น

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า

เพราะกามทั้งหลายสวยงาม มีรสอร่อย น่ารื่นเริงใจ
ย่อมยั่วยวนจิตด้วยอารมณ์หลายรูปแบบ
เราเห็นโทษในกามคุณแล้ว
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กาม ในคำว่า เพราะกามทั้งหลายสวยงาม มีรสอร่อย น่ารื่นเริงใจ

ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ

๑. วัตถุกาม ๒. กิเลสกาม

กามทั้งสองนี้ สวยงาม คือ มีรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะชนิดต่าง ๆ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดและมีรสอร่อย

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมี ๕ อย่าง คือ

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ๒. เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู

๓. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ๔. รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น

๕. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย

ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบหา ไม่ควรให้เจริญ ไม่ควรทำให้มาก เมื่อเห็นโทษในกามคุณว่าเป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นเค้า มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะกามทั้งหลายเป็นเหตุ ยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตอยู่ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เมื่อเห็นโทษในกามเช่นนี้

พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

๔. ใจความสำคัญของวรรคที่ ๓

(พระปัจจเจกสัมพุทธเจ้า) ประพฤติล่วงทิฏฐิ

อันเป็นเสี้ยนหนาม ถึงนิยาม ได้เฉพาะมรรคแล้ว
เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว ไม่ต้องให้ผู้อื่นแนะนำ
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ประพฤติล่วงทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม ได้แก่ ประพฤติล่วง คือ ก้าวพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลยสักกายทิฏฐิ ที่มีวัตถุ ๒๐ จนถึงทิฏฐิ ๖๒

มรรค ๔ เรียกว่า นิยาม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑.	สัมมาทิฏฐิ	๒.	สัมมาสังกัปปะ
๓.	สัมมาวาจา	๔.	สัมมากัมมันตะ
๕.	สัมมาอาชีวะ	๖.	สัมมาวายามะ
๗.	สัมมาสติ	๘.	สัมมาสมาธิ

เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประพฤติล่วงทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม บรรลุ คือ ถูกต้อง ทำมรรคให้แจ่มแจ้งแล้ว เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้น คือ เกิดขึ้นพร้อม บังเกิด บังเกิดขึ้น ปรากฏ โดยไม่ต้องให้ผู้อื่นแนะนำ คือ ไม่ต้องมีใครทำให้เชื่อ ไม่ต้องมีใครเป็นปัจจัย ถึงญาณไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เป็นผู้ไม่หลงลืม รู้ตัว มีสติตั้งมั่น รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ เป็นผู้ไม่หลงลืม รู้ตัว มีสติตั้งมั่นรู้เห็นตามความเป็นจริงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) เป็นผู้ไม่โลภ ไม่หลอกลวง
ไม่กระหาย ไม่มีความลบหลู่ กำจัดกสาวะ(กิเลสดุจน้ำย้อม)
และโมหะได้แล้ว ไม่มีความมุ่งหวังในโลกทั้วปวงแล้ว
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เป็นผู้ไม่โลภ ไม่หลอกลวง ไม่กระหาย อธิบายว่า ตัณหา เรียกว่า ความโลภ ความกระหาย ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา

อกุศลมูล คือโลภะ

ตัณหาคือความโลภและความกระหายนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

คำว่า ไม่หลอกลวง อธิบายว่า ความหลอกลวง ๓ อย่าง คือ

๑. ความหลอกลวงเกี่ยวกับการใช้สอยปัจจัย

๒. ความหลอกลวงเกี่ยวกับอิริยาบถ

๓. ความหลอกลวงเกี่ยวกับการพูดเลียบเคียง

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละความหลอกลวง ๓ อย่างเหล่านี้ได้แล้ว คือ

ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ไม่มีความลบหลู่ กำจัดกสาวะ คือราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภทได้แล้ว ไม่มีความมุ่งหวัง คือ ไม่มีตัณหา ไม่มีความกระหายในโลกทั้งปวง จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า

บุคคลพึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์
ผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่ผิด ไม่พึงคบคนผู้ขวนขวาย
และผู้ประมาทด้วยตนเอง พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พึงละเว้นสหายชั่ว ผู้ไม่เห็นประโยชน์ ผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่ผิด

หมายถึง สหายชั่วและผู้ไม่เห็นประโยชน์ คือ ผู้ที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ คือ

๑. ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ๒. การบูชาไม่มีผล
๓. การบวงสรวงไม่มีผล ๔. กรรมที่ทำไว้ดีและทำไว้ไม่ดีไม่มีผล
๕. โลกนี้ไม่มี ๖. โลกหน้าไม่มี
๗. มารดาไม่มี ๘. บิดาไม่มี
๙. สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี
๑๐. สมณพราหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำโลกนี้ และโลกหน้า ให้แจ้งด้วยตนเองแล้ว ประกาศให้(ผู้อื่น)ทราบ ไม่มี

คำว่า ผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่ผิด อธิบายว่า ผู้ตั้งมั่นอยู่ในกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ผิด ในปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มิจฉาทิฏฐิ

สังขาร กามคุณ ๕ และในนิวรณ์ ๕

๕. ใจความสำคัญของวรรคที่ ๔

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า)ละนิวรณ์ ๕ อย่าง
ขจัดอุปกิเลสแห่งจิตทั้งปวงได้แล้ว
ไม่อิงอาศัย ตัดความรักและความชังได้แล้ว
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ละนิวรณ์ ๕ อย่าง หมายถึง ละทิ้ง บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งกามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจ-

นิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

คำว่า ขจัดอุปกิเลสแห่งจิตทั้งปวงได้แล้ว อธิบายว่า ราคะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภทเป็นอุปกิเลสแห่งจิต พระ

ปัจเจกสัมพุทธเจ้า ขจัด คือ กำจัด ละทิ้ง บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ซึ่งอุปกิเลสแห่งจิตทั้งหมดได้แล้ว

คำว่า ไม่อิงอาศัย อธิบายว่า การอาศัย ๒ อย่างคือ (๑) การอาศัยด้วยอำนาจตัณหา (๒) การอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิ

คำว่า ความรัก ได้แก่ ความรัก ๒ อย่าง คือ (๑) ความรักด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ

คำว่า ความชัง หมายถึง ใจปองร้าย มุ่งร้าย ขัดเคือง ขุ่นเคือง เป็นต้น

เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นตัด คือ ตัดขาด ถอนขึ้น ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความรักด้วยอำนาจตัณหา ความรักด้วยอำนาจทิฏฐิ และความชังได้แล้ว ไม่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ปรารถนาความสิ้นตัณหา
ไม่ประมาท ไม่โง่เขลา คงแก่เรียน มีสติ
ผู้มีสังขาตธรรม ผู้แน่นอน มีความมุ่งมั่น
จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ปรารถนาความสิ้นตัณหา ไม่ประมาท อธิบายว่า

คำว่า ตัณหา ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา

คำว่า ปรารถนาความสิ้นตัณหา อธิบายว่า ต้องการ ปรารถนา ยินดี

มุ่งหมาย มุ่งหวัง ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ คติ อุปบัติ ปฏิสนธิ ภพ สังขาร และความสิ้นวัฏฏะ

พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีปัญญา มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส เป็นพหูสูต ทรงจำสิ่งที่เล่าเรียนมาแล้วไว้ได้ สั่งสมสิ่งที่เล่าเรียนมาแล้วไว้ได้ มีสติและปัญญารักษาตนอย่างยอดเยี่ยม ระลึกได้ ตามระลึกถึงกรรมที่ทำ คำที่พูดไว้นานแล้วได้ รู้แจ้งธรรม คือ เห็นแจ้งธรรมตามความเป็นจริง มีความเพียรพยายามประคองธุระไว้ในใจ บรรลุ

อริยมรรค ๔ จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด

ข้อสังเกต

เมื่อมองภาพรวมของจูฬนิทเทสตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป จะเห็นได้ว่า แม้เนื้อหาสาระจะน้อยกว่ามหานิทเทส แต่ก็มีความสมบูรณ์ในตัวเอง คือ สมบูรณ์ทั้งในด้านอรรถและพยัญชนะไม่น้อยไปกว่ามหานิทเทส ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ผลงานแนวอรรถกถาชุดนี้ ท่านผู้รจนา คือ ท่านพระสารีบุตร อัครสาวกฝ่ายขวาผู้เลิศทางปัญญา

ได้รจนาขึ้นด้วยพลังแห่งปฏิสัมภิทาญาณโดยแท้ ทั้งมีเจตนาแน่วแน่ที่จะช่วยเหลือเพื่อนสหธรรมิกให้เข้าใจพระพุทธวจนะอย่างถูกต้องตามพระพุทธประสงค์ ดังที่ท่านได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคว่า

ท่านทั้งหลาย เราอุปสมบทได้กึ่งเดือน ได้ทำให้แจ้งอัตถปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉานในอรรถ) โดยอรรถ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอัตถปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว

เราอุปสมบทได้กึ่งเดือน ได้ทำให้แจ้งธัมมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรม) โดยอรรถ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งธัมมปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว

เราอุปสมบทได้กึ่งเดือน ได้ทำให้แจ้งนิรุตติปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ) โดยอรรถ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งนิรุตติปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว

เราอุปสมบทได้กึ่งเดือน ได้ทำให้แจ้งปฏิภาณปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉาน

ในปฏิภาณ) โดยอรรถ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งปฏิภาณปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว (องฺ. จตุกฺก. (แปล) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓)

เนื้อหาของจูฬนิทเทสมี ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นมาณวปัญหานิทเทสและส่วนที่เป็นขัคควิสาณสุตตนิทเทส ส่วนที่เป็นมาณวปัญหานิทเทสว่าด้วยคำอธิบายความหมายของคาถาจำนวน ๙๒ คาถา จำแนกคาถาที่เป็นคำถามของมาณพ ๑๖ คน จำนวน ๔๓ คาถา และคาถาที่เป็นคำตอบของพระผู้มีพระภาค จำนวน ๔๙ คาถา สาระสำคัญของคาถาถาม-ตอบ คือหลักการปฏิบัติ เพื่อบรรลุอมตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน ส่วนที่เป็นขัคควิสาณสุตตนิทเทส ว่าด้วยคำอธิบายความหมายของคาถา จำนวน ๔๑ คาถา ในขัคควิสาณสูตร สาระสำคัญของพระสูตรนี้ คือ วิหารธรรม หรือข้อวัตรปฏิบัติของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ที่เปรียบเหมือนนอแรด ได้แก่ การเป็นอยู่ผู้เดียว ไม่ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ซึ่งมีเหตุผลประกอบข้อวัตรปฏิบัตินั้น ๆ อย่างชัดแจ้ง

ประโยชน์ที่จะพึงได้จากคัมภีร์มหานิทเทส และจูฬนิทเทส คือ

๑. ได้ความรู้ ความเข้าใจพระพุทธวจนะอย่างถูกต้อง และลึกซึ้ง

๒. ได้แนวการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะที่ตรัสไว้โดยย่ออย่างพิสดาร ถึง ๙ แบบ

๓. รู้หลักในการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพาน

ผู้สนใจใฝ่ศึกษาพระพุทธศาสนาที่อ่านคัมภีร์ชุดนี้อย่างพินิจพิจารณาเท่านั้น จึงจะได้รับประโยชน์ดังกล่าว